

ÖZ

Bu çalışma İslamiyet'ten önceki Türklerde aile ile ilgili kavramlar, ailenin oluşumu, aile tipleri, çocuk ile ilgili hususlar ve aile hukukunu kapsamaktadır. Çalışma, Orta Asya'da tarih sahnesine çıkmış Türkler ile farklı bölgelere göç etmiş Türk topluluklarının aile hayatını içermektedir. Çalışmanın amacı eski Türk ailesinin konumunu sosyo-kültürel tarih anlayışı biçiminde ortaya koymaktır. İslamiyet'ten önceki Türk ailesi hakkında birçok makale ve kitap yazılmıştır. Bu çalışmada konu bütüncül bir yaklaşımla değerlendirmeye ve konuya yeni bir yorum katılmaya çalışılmıştır. Bazı konular makalenin sınırları içinde tartışılmıştır. Bu kapsamda eski Türk aile yapısı hakkında bazı tespitler yapılmıştır. Türklerde aile toplumun ve devletin temeli olarak görülmüştür. Aile, toplumun sağlam temeller üzerine oturmasında önemli rol oynar. Aile aynı zamanda Türk milletinin güç merkezini de oluşturur. Aile, Türk devletinin en küçük örneği olup aynı zamanda devlet olmanın başlangıcıdır. Bundan dolayı Türkler güçlü orduları ve sağlam aile yapıları sayesinde tarih boyunca varlıklarını sürdürmüşlerdir. Türk ailesi İslamiyet'ten önceki dönemde karı, koca ve çocuklardan oluşan çekirdek aile şeklindedir. Eski Türklerden itibaren çocuklar aile için değerlidir. Oğlanı yetiştirmek babanın görevi iken kızını yetiştirmek annenin görevidir. İslamiyet'ten önce Türk toplumunda farklı aile tiplerinin olduğu ise tartışmalıdır. Bazı bilim insanları eski Türklerde geniş aile tipinin olduğu görüşündedir. Bu görüş Türklerde akrabalık esasına göre önem kazanmaktadır. Aile yapısı eski kaynaklarda oğuş olarak geçmektedir. Ailelerin bir araya gelmesiyle urug denilen aileler birliği yani oba meydana gelmiştir. Urugların bir araya gelmesiyle bod (boy, kabile), bodun (boylar birliği) ve il (devlet) oluşmuştur. Türkler belirli bir düzen içinde akrabalarıyla bir arada yaşamışlardır. Bu durum Türklerin sosyal hayatında birlik ve dayanışma içinde olduklarını göstermektedir. Boyların başında dayanışmayı güçlendiren, hak ve adaleti gözeten, boyun menfaatlerini koruyan, silahlı güç kullanmaya yetkili beyler vardır. Erkek otoritesine dayanan ataerkil aile yapısı eski Türk toplumunda görülmektedir. Buna rağmen ailede annenin de söz hakkı vardır. Türkler tarih boyunca kadınlara büyük değer vermişlerdir. Aile evlilik yoluyla kan bağına dayalı olarak kurulmuştur. Eski Türklerin siyasi sebeplerle evlilikler yaptıkları bilinmektedir. Bilhassa devleti yöneten hakanların siyasi evlilikler yaptıkları tarihî kayıtlarda geçmektedir. Bu durumun ilk örneği MÖ 198 yılında yapılan bir barış antlaşmasında görülmektedir. Tek eşle evlilik Türklerde yaygındır. Levirat tipi evlilikler gerekli durumlarda görülmektedir. Levirat, ölen kardeşin dul kalan eşi ile evlenme biçimidir. Eski Türklerde dul kalan kadınlar bu şekilde koruma altına alınmıştır. Bu durum Çinliler tarafından garip karşılanmış ve ahlaka aykırı olarak gösterilmeye çalışılmıştır. Evlilik, bir aile kurmak için bir erkek ve bir kadının birleşmesidir. Türklerde evlilik geleneğinin ilk izleri Hunlara dayanmaktadır. Bu gelenek diğer Türk topluluklarında da görülmektedir. Eski Türklerde evlilik süreci kızın istenmesinden itibaren içinde birçok geleneği barındıran farklı merasimler yoluyla gerçekleşmektedir. Türklerde evlenme aynı zamanda yuva kurmadır. Türklerde aile hayatı töre yoluyla güvence altına alınmıştır. Aile hukuku töreye göre düzenlenmiştir. Miras, mülkiyet, ceza hukuku töreye göre belirlenmiştir. Türklerde devletin devamlılığının sağlanması amacıyla işlenen suçlar cezalandırılmıştır. Türklerde suçluların cezalandırılması devletin hak ve görevleri arasındadır.

Anahtar Kelimeler: Oğuş (Aile), Urug (Aileler Birliği), Bod (Boy, Kabile), Bodun (Boylar Birliği), İl (Devlet), Evlilik, Levirat, Hukuk.

* Doç. Dr., MEB Keçiören Bilim ve Sanat Merkezi, Ankara/TÜRKİYE, E-Posta: mandaloglumehmet@gmail.com.tr, ORCID ID: 0000-0001-6406-9013.

FAMILY IN ANCIENT TURKS AND CONCEPT OF MARRIAGE

ABSTRACT

This study covers the concepts of family, the formation of the family, family types, child-related issues and family law in Turks before İslam. The study includes the family life of Turks who have appeared on the stage of history in Central Asia and Turkish communities who have immigrated to different regions. The aim of the study is to reveal the position of the old Turkish family in the form of socio-cultural history understanding. Many articles and books have been written about the Turkish family before İslam. In this study, it has been tried to evaluate the subject with a holistic approach and to add a new interpretation to the subject. Some issues are discussed within the confines of the article. In this context, some determinations have been made about the old Turkish family structure. In Turks, the family was seen as the foundation of society and the state. The family plays an important role in the establishment of society on solid foundations. The family also constitutes the power center of the Turkish nation. The family is the smallest example of the Turkish state and at the same time it is the beginning of statehood. Therefore, Turks have survived throughout history thanks to their strong armies and solid family structures. The Turkish family in the pre-İslamic period was in the form of a nuclear family consisting of husband, wife and children. From the old Turks, children are valuable to the family. While raising the son is the father's duty in Turks, it is the mother's duty to raise the daughter. It is controversial that there were different family types in Turkish society before Islam. Some scholars are of the opinion that the ancient Turks had an extended family type. This view gains importance in Turks on the basis of kinship. Family structure is mentioned as *oguş* in old sources. With the coming together of the families, the union of families called *urug* or *oba*, was formed. The union of the *urugs* formed *il* (state), *bodun* (union of tribes), *bod* (clan, tribe). Turks lived together with their relatives in a certain order. This shows that Turks are in unity and solidarity in their social life. There are gentlemen authorized to use armed force, protect the interests of the tribe, observe rights and justice, strengthen solidarity at the head of the tribes. The patriarchal family structure based on male authority is seen in the old Turkish society. However, the mother also has a say in the family. Turks have given great value to their women throughout history. The family was established on the basis of blood ties through marriage. It is known that ancient Turks made marriages for political reasons. In particular, it is mentioned in historical records that the khans who ruled the state had political marriages. The first example of this situation is seen in a peace treaty in 198 BC. Monogamy is common among Turks. Levirate type marriages are seen in necessary situations. Levirate is a way of marrying a deceased brother's widow. In ancient Turks widowed women are protected in this way. This situation was found strange by the Chinese and tried to be shown as immoral. Marriage is the union of a man and a woman in order to create a family. The first traces of the marriage tradition in the Turks are based on the Huns. This tradition is also seen in other Turkish communities. In the ancient Turks, the marriage process takes place through different ceremonies that contain many traditions, starting from the request of the girl. Marriage in Turks is at the same time establishing a home. Family life in Turks is secured by custom. Family law is regulated according to custom. Inheritance, property, criminal law are determined according to custom. The crimes committed in order to ensure the continuity of the state in the Turks were punished. Punishment of criminals in Turks among the rights and duties of the state.

Keywords: *Ogush* (Family), *Urug* (Union Of Families), *Bod* (Clan, Tribe), *Bodun* (Unity Of Tribes), *İl* (State), Marriage, Levirate, Law.

GİRİŞ

İslamiyet'ten önceki dönemde Türkler Orta Asya'da tarih sahnesine çıkmışlar ve dünyanın farklı coğrafyalarına göç ederek buralarda kendi kültürlerini devam ettirmişlerdir. Türklerin sosyal hayatı, aile yapısı, devlet teşkilatı, askerî düzeni hakkında oldukça fazla çalışma yapılmış ve bu çalışmalar her geçen gün daha da artmaktadır. Çalışmaların çoğalması Türk tarihine olan ilginin de artmasına vesile olmaktadır. Bu anlamda sürdürülebilir tarih anlayışı açısından yeni çalışmaların yapılması ve farklı bakış açılarıyla olayların değerlendirilmesi önem taşır. Çalışmamızda İslamiyet öncesi dönemde Asya Hun Devleti'nden başlayarak Avrupa Hunları, Gök Türkler ve Uygurlar ile göç etmiş diğer Türk topluluklarının aile hayatı değerlendirilmiştir. Çalışmada Türk tarihi ve kültürü bir bütün içinde incelenmiştir. Türk tarihi ve kültürünü aktaran sözlükler, arkeolojik bulgular, destan ve hikâyeler, yazılı materyallerin verdiği bilgiler çalışmada kullanılmıştır.

Türkler yaşadıkları coğrafyalarda aile hayatına önem vermişlerdir. Bu çalışmamızda Türklerin İslamiyet'ten önceki dönemlerine ait aile yapıları incelenmiştir. Amacımız, Türk aile yapısının oluşumunu kültürel ilişkiler bağlamında ortaya koymak, Türk medeniyetinin aile kurumuna verdiği öneme dikkat çekmek ve bu medeniyetin günümüze kadar ulaşmasını sağlayan bir yapının oluşum sürecini değerlendirmektir.

İslamiyet'ten önceki Türklerin sosyal yapıları ile ilgili bilgiler Türkçe metinlerde yer almaktadır. Orhun Kitabeleri'nde Türk sosyal hayatını ifade etmek için oğuş (aile), urug (aileler birliği), bod (boy, kabile), bodun (boyalar birliği) ve il (devlet) yapılanması görülmektedir. Aile, Türk toplum hayatının en küçük birimidir. Toplumun sağlam temeller üzerine oturmasında aile oldukça önemlidir. Türk devlet yapısının temeli güçlü ordulara ve aile yapısına bağlıdır. Hunlardan itibaren Türkler ailenin güçlü yapısını korumaya önem vermişlerdir. Hun Devleti'nde ailenin gücünü yitirmekle savaş gücünü yitirmek eşdeğer görülmüştür.¹

Türk milletinin güç merkezini oluşturan aile kurumunun oluşturulmasında evlilik önemlidir. Evlilik yoluyla kurulan aile toplumsal birlik ve beraberliği sağlaması yönüyle de değerlidir. Toplum hayatında tartışılmaz bir öneme sahip olan aile kurumu aynı zamanda devletin bekasının sağlanması açısından da kıymetlidir. Aile sözcüğü eski Türkçe metinlerde geçmektedir. Ahmet Caferoğlu, aile sözcüğünü oğuş sözcüğü ile tarif etmiştir. Ona göre oğuş; kabile, soy sop, aile, klan, nesil anlamına gelmektedir. Bu sözcükten türemiş oğuşlug ise kabileye, soya mensup anlamındadır.² Kaşgarlı Mahmud oğuş sözcüğünü oymak, hısım, akraba³ anlamında tanımlarken aile, hısım sahibi olmak anlamında oğuşlanmak⁴; aile, hısım sahibi anlamında oğuşlug⁵ sözcüğünü vermiştir.

İslamiyet'ten önceki Türk toplum yapısının temelini oluşturan aileler bir araya gelerek soy, cins ve nesil anlamlarına gelen urug denilen yapıyı meydana getirmişlerdir. Urug, aynı zamanda aileler birliği anlamındadır. Caferoğlu urug sözcüğünü nesil, kuşak, soy, torunlar olarak açıklar.⁶ Kaşgarlı Mahmud, aileler birliğini *urug turig* şeklinde hısımlar karşılığı olarak verir.⁷ Bu sosyal yapılanmada ailelerin birbirleriyle dayanışma içinde olmaları sağlanmıştır. Bu yapılanma şekli ile akrabalık ilişkileri ön plana çıkarılmıştır. Sosyal hayat içinde bir arada yaşama kültürü töre adı verilen yazılı olmayan kuralları gündeme getirir. Böylece Türkler belirli bir düzen içinde akrabalarıyla bir arada bulunma imkânı bulmuşlardır.

İslamiyet'ten önce Türk toplumunda aileler ve soylar bir araya gelerek boy adı verilen sosyal yapıyı oluşturmuşlardır. Caferoğlu, boy biçimindeki sosyal yapılanmayı bod olarak tanımlar.⁸ Kaşgarlı Mahmud da boy sözcüğünü bod biçiminde aktarır. Ulus, kavim, kabile, aşiret, hısım⁹ anlamındadır. Boyların başında gerektiğinde iç dayanışmayı sağlayacak, hak ve adaleti gözeten, boyun menfaatlerini koruyacak silahlı güç kullanmaya yetkili beg (bey) yer almıştır. Beg sözcüğü bey, efendi¹⁰ anlamındadır. Eski Türklerde beylerin bir arazisi ve savaş gücü bulunmakta olup boylara mensubiyet önemli bir yere sahiptir. Boyun mensubu olan kimseler için aidiyet duygusu oldukça önemli olup millî kimliklerini göstermesi açısından boylar sosyal bir güven unsuru oluşturur. Boy beyleri, boyu oluşturan aile ve soyların temsilcilerinin oylarıyla seçilerek iş başına getirilmiştir. Beylerin seçiminde cesaret sahibi olmaları, doğruluktan ayrılmamaları, ekonomik güç gibi hususlara dikkat edilmiştir. Boy beylerinin önemi Orhun Kitabeleri'nde de dikkat çekmektedir. Kitabelerde kağanın milletten önce beylere hitap ettiği görülür. Kül Tegin abidesinde geçen "*Türk beyleri, milleti, bunu işitin!*"¹¹ vurgusu bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Buradan görüleceği üzere kağan milletten önce beylere seslenmektedir.

Eski Türk toplum yapısında boylar bir araya gelerek bodun adı verilen sosyal yapıyı oluşturur. Bodunlar bağımsız olabildikleri gibi bir "*il*"e bağlı olarak da hüküm sürebilmişlerdir. Bodunlar sıkı işbirliğinin sonucunda meydana gelmiş siyasi yapılardır. Bodunların başında genellikle devletin merkezinden gönderilen erkin, ilteber veya şad unvanlı yüksek dereceli memurlar görev yapmıştır.

Eski Türk toplum yapısında boy ve bodunlar bir araya gelerek il, yani devleti meydana getirmişlerdir. Devlet, belli bir coğrafya üzerinde kurulmuş siyasi bir teşkilat yapısıdır. Devleti "*kağan*" adı verilen liderlik vasfına sahip Tanrı tarafından kendisine kut verilmiş kişiler temsil etmiştir.

1. Türk Toplumunun Temeli Aile

Aile toplumun temelini oluşturmakla beraber devleti meydana getiren yapının önemli bir unsurudur. Aile, evlilik ve kan bağına dayalı olarak karı, koca ve çocuklardan oluşmuş toplumun en küçük birimidir. Aile bütün

¹ Abdülkadir Yuvalı-Hikmet Demirci, *Türk Dünyası'nın Ortak Kültür Tarihinde Aile ve Kadın*, Selenge Yayınları, İstanbul 2021, s. 34.

² Ahmet Caferoğlu, *Eski Uyur Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1968, s. 140.

³ Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat-it Türk Tercümesi*, çev. Besim Atalay, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1992, C. I, s. 61, 88, 114; C. II, s. 83, 103.

⁴ Kaşgarlı Mahmud, *DLT*, C. I, s. 293.

⁵ Kaşgarlı Mahmud, *DLT*, C. I, s. 146.

⁶ Caferoğlu, *age*, s. 266.

⁷ Kaşgarlı Mahmud, *DLT*, C. I, s. 64.

⁸ Caferoğlu, *age*, s. 45.

⁹ Kaşgarlı Mahmud, *DLT*, C. I, s. 44, 51, 237, 238, 338; C. II, s. 209, 274, 316; C. III: s. 141.

¹⁰ Caferoğlu, *age*, s. 37.

¹¹ Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1983, s. 19.

ESKİ TÜRKLERDE AİLE VE EVLİLİK ANLAYIŞI

toplum tipleri arasında önemli bir sosyal kurumdur.¹² Bozkırdaki en temel sosyal birim, genellikle çadır sayısı ile ölçülen hanedir.¹³ Bundan dolayı Türklerde aynı çatı altında yaşayanlar “*hane halkı*” olarak adlandırılmıştır. Yuvalı-Demirci’ye göre hane halkını oluşturan fertler, genellikle aynı yerde ikamet eden, aynı geliri paylaşan ve aralarında iş bölümü olan bireylerden oluşmaktadır.¹⁴ Ailenin oluşumu akrabalık ilişkisine dayalıdır. Ana, baba ve çocuklardan oluşan çekirdek yapıya sahiptir. Aile, tarafların akrabalık ilişkilerine dayalı olarak oluşmuş ekonomik ve toplumsal bir birliktir. Koca, ailenin toplum olma anlayışının başlangıcı olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre aile, birbirine akrabalık bağları ile bağlı bulunan bireylerin toplamından oluşmaktadır.¹⁵ Kafesoğlu ise eski Türk toplumundaki ailenin bütün toplumsal bünyenin çekirdeği durumunda olduğunu belirtmektedir.¹⁶ Gökalp, eski zamanlarda çocuğun anasının boyuna mensup olduğunu sonradan babasının boyuna girdiğini belirtmektedir. Ona göre bu durumun sebebi eski devirde kocanın “*kalın*” vererek karısını kendi obasına götürmesidir. Gökalp, çocuğun bu obanın toplum hayatı içine girince yavaş yavaş toplum vicdanıyla dolmaya başladığını aktarmaktadır. Bundan dolayı boyun anne boyundan baba boyuna geçtiğini savunmaktadır.¹⁷ Elbette ataerkil topluma geçişte bu durum tek başına yeterli görülmemektedir. Ataerkil toplum yapısına geçişte siyasi, sosyal ve ekonomik faktörlerin de etkisi bulunmaktadır. Yuvalı-Demirci, Asya Hunlarında kurban kesilirken erkeklerin bulunmasını, en küçük oğlanın (ot tigin) baba yurduna ve mirasına sahip çıkmasını ataerkil toplum yapısı olarak değerlendirmektedir.¹⁸ Çobanoğlu, avcılıktan hayvan yetiştiriciliğine dayalı konargöçer yaşam biçiminin ataerkil yapıya geçiş sürecinde etkili olduğunu belirtmektedir.¹⁹ Ailenin baba boyuna geçmesi “*baba ailesi*”nin oluşmasını sağlar. Baba ailesinin gelişmiş bir örneğini Hunlar oluşturur.²⁰ Avrupa Hunları, Gök Türkler ve Uygurlarda da ataerkil aile yapısı görülmektedir. Bu yapı, diğer Türk boy ve topluluklarında da görülmektedir. Donuk, Türk toplumunda görülen ataerkil yapının velayet esasının temel alındığı baba hukukuna dayalı bir sistem olduğu görüşündedir.²¹ Belirttiğimiz nedenlerden ötürü ataerkil bir yapı görülmesine rağmen tarih boyunca Türkler kadına büyük önem ve değer vermişlerdir. Türk kadınları hür ve özgür bireyler olarak yaşamlarını sürdürmüşlerdir. İzgi’ye göre kadın ile ilgili kelimelerin en eski şekillerine destanlarda, Orhun Kitabeleri’nde ve Uygurlar tarafından yazılmış şiir, Budist metinleri ve Uygur hukuk metinlerinde rastlanılmaktadır.²² Türk kadını Oğuz Destanı’nda “*gülen gözler, kutup yıldızları, ırmak dalgası saçlar, inci gibi dişler ve süt gibi, kırmızı gibi olup eriyişler.*” biçiminde tasvir edilmiştir.²³ Gök Türk devlet bürokrasisinde de hatunlar söz sahibi olmuşlardır. Hatunların kağan ve hatun namına imza hakkının bulunması kadının mevkisini göstermesi bakımından önemlidir.²⁴ Uygur kağanlarından Böğü Kağan’ın Çin’e yaptığı sefere bizzat hatunun katılması Türklerde kadına verilen önemin diğer örneği olarak gösterilebilir.²⁵

Eski Türklerde ordunun sağlam temeller üzerine oturması ailenin güçlü olmasına bağlıdır. Türk ailesinin akıbetinde de ordunun önemi büyüktür. Ordunun akıbeti de ailenin varlığına bağlıdır. Tobalar ile Çinliler arasındaki isyanlarda ailelerin imha edilmesi, birçoklarının meydan muharebelerinde öldürülmesi idarenin Çinli memurların eline geçmesine neden olmuştur.²⁶ Ailelerin isyanlar sonucu yok edilmesi ordunun savaş kaybetmesinde etkilidir. Savaşlardaki mağlubiyet toprak kayıplarına da yansımıştır. Çeşitli sebeplerle farklı bölgelere dağılan Türkler ancak aile yapıları sayesinde ayakta durmayı başarabilmişlerdir. Türkler aile yapısına önem verdiklerinden farklı coğrafyalarda varlıklarını sürdürebilmişlerdir. Eski Türk devleti, aile ve ordu gibi iki sosyal birliğe dayanmaktadır.²⁷

2. Aile ile İlgili Kavramlar

Eski Türk toplumu ataerkil bir yapıya sahiptir. Bu durumun oluşmasında ailenin anne boyundan baba boyuna geçmesi etkili olmuştur. Bundan dolayı Türk aile yapısında baba ailesi görülmektedir. Bunun yanı sıra Türk ailesinde anaerkil özellikler de görülmektedir. Çin kaynakları bu konuda bilgiler vermektedir. Kaynakların verdiği bilgilerden hareketle anaerkil aile yapısı dikkat çekmektedir. Bu durumu dışı kurttan türeme, çocukların

¹² İsmail Doğan, *Sosyoloji Kavramlar ve Sorunlar*, Sistem Yayınları, İstanbul 2000, s. 167-206.

¹³ Ahmet Taşağıl, *İlk Türkler Bozkırdan Dünyaya Yayılanlar*, Kronik Kitap, İstanbul 2021b, s. 50.

¹⁴ Yuvalı-Demirci, *age*, s. 31.

¹⁵ Salim Koca, “Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat”, *Türkler*, Edt. Hasan Celal Güzel, Salim Koca, vd., C. III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 15.

¹⁶ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1993, s. 216.

¹⁷ Ziya Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi*, haz: Kazım Yaşar Koprıman-İsmail Aka, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1976, s. 281.

¹⁸ Yuvalı-Demirci, *age*, s. 45-46.

¹⁹ Özkul Çobanoğlu, “Kağanlık ve Kamlık Kurumları Arasındaki Çekişmenin Türk Mitolojisine Yansımaları Problematiklerinde Yöntem Sorunları”, *Bilig*, Sayı 27, 2003, s. 31.

²⁰ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Kömen Yayın Dağıtım, Ankara 1979, s. 161.

²¹ Abdülkadir Donuk, “Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türklerde Aile”, *Tarih Dergisi*, Sayı 33, 1982, s. 162.

²² Özkan İzgi, *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, s. 25.

²³ Necdet Sevinç, *Eski Türkler’de Kadın ve Aile*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1987, s. 16.

²⁴ Yuvalı-Demirci, *age*, s. 51.

²⁵ Sevinç, *age*, s. 33.

²⁶ Wolfram Eberhard, *Çin Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1947, s. 167.

²⁷ Kafesoğlu, *age*, s. 216-217.

aile isimlerini annelerinden almaları, baş hatundan doğan evladın tahta oturması destekler mahiyettedir.²⁸ Türkler babaya kang²⁹ adını vermişlerse de bu sözcük 11. yüzyıldan sonra değişime uğramış ve “ata” biçimine dönüşmüştür.³⁰ Kafesoğlu kang sözcüğünün 9. yüzyıldan itibaren “ata” olarak değiştiği görüşündedir.³¹ Evin büyüğü olarak kullanılan ata sözcüğü baba, büyük baba anlamına gelmekte olup saygı duyulan kimsedir.³² Bu sözcük büyük baba (dede) karşılığında da kullanılmıştır. “Eçü apa” sözcüğü de büyük babayı ifade etmektedir. Bu sözcükler dededen önce gelen bütün aile reislerini de kapsamaktaydı.³³ Eski Türk toplumunda baba için kullanılan sözcükler Anadolu’da değişime uğramıştır. Anadolu’da babaya “ece, ici, ede, eye” biçiminde hitap edilmiştir.³⁴ Bu sözcükler evin büyüğü olan kişiyi belirtmek amacıyla vurgulanmıştır.

İslamiyet’ten önce Türklerde oğlanı yetiştirmek babanın vazifesi³⁵ olarak görülmüştür. Eski Türk ailesinde büyük erkek çocuklara “içi” (ağabey) denmekteydi.³⁶ “Ataç” kelimesi oğlan anlamına gelmektedir. Kaşgarlı Mahmud, ataç sözcüğünü oğul, büyüklük gösteren çocuk³⁷ anlamında kullanmıştır. Ögel’e göre ataç sözcüğü hem babacığım ve hem de babasına çeken oğlan karşılığı olarak söylenmiştir.³⁸ Ataç sözcüğüyle oğlanın babasına benzerliği dikkat çekicidir. Bu durum baba oğul arasındaki ilişkiyi ortaya koyduğu gibi benzer özelliklerini de yansıtmaktadır. Baba ile oğul arasındaki benzerlikler eski Türk atasözlerine de yansımıştır. “Ata oğlu ataç doğar” yani “babanın oğlu babasına benzeyerek doğar”³⁹ atasözü, bu durumu açıkça göstermektedir. Babanın özelliklerinin kalıtsal olarak doğuştan miras yoluyla oğula geçtiğine inanılmaktadır. “Ata orunu oğulka kalır” sözü bu durumu göstermektedir. “Babanın yalnızca yeri değil, şerefi ve onuru da oğluna kalır”.⁴⁰ Babanın birtakım özelliklerinin oğluna geçmesi oğlanın sorumluluk bilincini artırmıştır. Babasından bazı özellikleri devralan oğul, daha dikkatli davranmak zorundadır. Babasına söz getirecek tavır ve davranışlardan kaçınmalıdır. Yapacağı olumsuz bir davranışın kendisine değil babasına yansıtacağı bilinciyle hareket etmelidir. Bu durum oğlanın attığı adımları dikkatle atmasını sağlayacak bir kontrol mekanizması olarak görülmelidir. Bu özellikler Anadolu’da uzunca bir süre varlığını devam ettirmiştir. Türk evladı yaptığı bir olumsuzluğun babasına yansıtacağını bildiğinden daha dikkatli hareket etme ihtiyacı hissetmiştir.

İslamiyet’ten önce Türk toplum yapısında ailenin önemli unsurlarından biri de annedir. Türk ailesi erkek egemen yapıya sahip olmasına rağmen ailede annenin de söz hakkı vardır. O, her şeyden önce erkeğin “evdeş”i yani ev arkadaşı idi.⁴¹ Bundan dolayı annenin yeri babanın diğer akrabalarından daha ileri olurdu. Babanın malı anneye kalırdı. Çocukların vasisi de anne idi.⁴² Orhun Kitabeleri’nde anne sözcüğüne rastlanmaktadır. Bilge Kağan Yazıtı’nda geçen “ög” sözcüğü anne yerine kullanılmıştır. Eski Türklerde “ög” kelimesi yerine ikinci yaygın deyiş “ana” idi.⁴³ Bununla birlikte anne için “uma”⁴⁴, “aba” ve “apa”⁴⁵ sözcükleri de kullanılmıştır. Ögsüz sözcüğü annesi olmayan, öksüz⁴⁶ anlamındadır. Türkler konuşmalarında “ög ve kang”⁴⁷ diyerek anayı babadan önce söylemişlerdir.

Türklerde nasıl ki oğlanı yetiştirmek babanın vazifesi ise kızı yetiştirmek annenin vazifesi idi.⁴⁸ Buradan aile içinde eğitimin gerçekleştirildiği ve sorumlulukların paylaştırıldığı anlaşılmaktadır. “Anaç” sözü hem anacığım hem de anasına çekmiş soylu kız⁴⁹ anlamına gelmektedir. Kaşgarlı Mahmud anaç sözcüğünü küçükken büyük bir anlayış gösteren kız, anacık⁵⁰ anlamında açıklamaktadır. Ailenin büyük kız çocuklarına “eçe”, “eke”

²⁸ Saadetin Yağmur Gömeç, “Türklerde Aile”, *Düşünce ve Tarih Dergisi*, Yıl 4, S. 49, Ankara 2018a, s. 5.

²⁹ Ögel, *Türk Kültürünün...*, s. 168.

³⁰ Ögel, *Türk Kültürünün...*, s. 168; İlhan Aksoy, “Türklerde Aile ve Çocuk Eğitimi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 4, S. 16, Kış 2011, s. 12.

³¹ Kafesoğlu, *age*, s. 217.

³² Tuncer Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, C. I, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007, s. 86; Ögel, *Türk Kültürünün...*, s. 168.

³³ Koca, *agm*, s. 17.

³⁴ Aksoy, *agm*, s. 12.

³⁵ Ögel, *Türk Kültürünün...*, s. 168.

³⁶ Koca, *agm*, s. 17.

³⁷ Kaşgarlı Mahmud, *DLT*, C. I, s. 52; C. II, s. 80.

³⁸ Ögel, *Türk Kültürünün...*, s. 168.

³⁹ Ögel, *Türk Kültürünün...*, s. 168.

⁴⁰ Ögel, *Türk Kültürünün...*, s. 168.

⁴¹ Koca, *agm*, s. 16.

⁴² Ögel, *Türk Kültürünün...*, s. 169; Orhan Türkdoğan, “Türk Ailesinin Genel Yapısı”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C. I, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayını, Ankara 1992, s. 34.

⁴³ Ögel, *Türk Kültürünün...*, s. 170; Kafesoğlu, *age*, s. 217.

⁴⁴ Kaşgarlı Mahmud, *DLT*, C. I, s. 92.

⁴⁵ Kaşgarlı Mahmud, *DLT*, C. I, s. 86.

⁴⁶ Caferoğlu, *age*, s.148.

⁴⁷ Ögel, *Türk Kültürünün...*, s. 168.

⁴⁸ Ögel, *Türk Kültürünün...*, s. 168.

⁴⁹ Ögel, *Türk Kültürünün...*, s. 170.

⁵⁰ Kaşgarlı Mahmud, *DLT*, C. I, s. 52.

ESKİ TÜRKLERDE AİLE VE EVLİLİK ANLAYIŞI

veya “eze” (abla) denmekteydi.⁵¹ Anadolu’da teyzeye “eze” adı verilmiştir. Teyzenin çocukları ise “böle”⁵² olarak adlandırılmıştır. Eski Türklerde üvey annelik görülmektedir. Üvey anne, ikinci kadın, “kuma” veya “ortak” derecesindeydi.⁵³ Kaşgarlı Mahmud’un ana edinmek, ana demek anlamında açıkladığı *analamak*⁵⁴ sözcüğü üvey anneyi vurgulamak amacıyla kullanılmış olmalıdır.

İslamiyet’ten önce Türklerde siyasi sebeplerle evliliklerin yapıldığı görülmektedir. Hunlardan itibaren Türkler evlilik yoluyla ittifak antlaşmaları yapmışlardır. Tarihte ilk kez MÖ 198 yılında Hunlarla Çinliler arasında yapılan barış antlaşmasında Hun hükümdarı bir Çinli prenses ile evlenmiştir.⁵⁵ Bilhassa devleti yöneten hakanların yaptıkları siyasi evlilikler yoluyla aldıkları eşleri “kunçuy” olarak adlandırılmıştır. Kunçuy, hatundan bir derece aşağı kadın, bike, prenses⁵⁶ anlamındadır. Bu tür evlilik yoluyla Türk ailesine katılımın karşılığını kuma olarak adlandırabiliriz. Kuma gerçek kadından farklı olup kumanın bir eş olarak eski Türk ailesinde yer almadığı görülmektedir. Kuma olarak aileye katılan kişi çocuk sahibi olsa dahi annelik sıfatı gerçek kadına verilmiştir. Kumaların çocukları babalarının servetinden pay alamadıkları gibi bir hükümdarın oğlu kumadan doğmuşsa hükümdar olamazdı.⁵⁷ Hatun devlet işlerinde, antlaşmalarda önemli roller üstlenmiştir. Çin ile münasebetlerin bozulması durumunda Türk prensesleri Çin hükümdarları ile evlenerek iki devlet arasında akrabalık tesis edilerek ilişkilerin iyileşmesi sağlanmıştır.⁵⁸

Eski Türklerde sütannelik görülmektedir. Sütanne Türklerde akraba sayılmıştır. Saraylarda bu onur belirli kadınlara verilmiştir.⁵⁹ “Uragut”⁶⁰ ve “katun”⁶¹ sözcükleri İslamiyet’ten önce Türklerde kadın anlamında kullanılmıştır. “Kis”⁶² sözcüğü ise karı anlamında açıklanmıştır. “Oglagu katun”⁶³ sözcüğü asli kadın, asaletli anlamındadır. Türklerde ev ve kadın önemlidir. Türk aile yapısı erkek egemen olup baba otoritesi görülmesine rağmen evin sahibi kadındır. Bundan dolayı ev kadını için söylenen en yaygın söz “evci” idi.⁶⁴ İyi kadın evin dayanağı, dışarıda da kocasının yardımcısıdır.⁶⁵ Türk tarihinde kadınların hükümdarların naibi olabilmeleri veya devlet içinde büyük söz sahibi olmaları⁶⁶ kocasına her alanda yardımcı olduklarının göstergesidir. Kadın itibar sahibidir. Savaş esnasında kadının düşmanın eline düşmesi büyük zillet olarak görülmüştür. Dede Korkut Hikâyeleri’nde de Türk kadınının özellikleri hakkında bilgiler verilmektedir. “Ben yerimden durmadan (yani ayağa kalkmadan), kadın yerinden durması gerekti”⁶⁷ ifadesiyle kadının kocasına yardımcı olması gerektiği vurgulanmaktadır. Kocasını ölmüş, kocasından ayrılmış kadınlar için “kuduz” sözcüğü kullanılmıştır. Kaşgarlı Mahmud kuduz⁶⁸ sözcüğünü dul kadın olarak tanımlamaktadır. “Kız kuduz”⁶⁹ sözcüğü ise bakire kadınları belirlemek için kullanılmıştır.

Eski Türk aile yapısının önemli unsurlarından birisi de çocuklardır. Türklerde aynı babanın oğullarına “kangdaş”, üvey kardeşler için ise “kangsık”⁷⁰ sözcüğü kullanılmıştır. Caferoğlu, Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü’nde “kengçi” sözcüğünü son beşik, sonuncu evlat⁷¹ anlamında açıklamaktadır. Çocuklar için genelde çocuk tabiri kullanılmıştır. Kaşgarlı Mahmud “çamrak/çar çamrak”⁷² sözcüğünü çoluk, çocuk anlamında açıklamıştır. “Kenç”⁷³ sözcüğü genç ve çocuk anlamında kullanılmıştır. Çocuklar öz veya üvey olmalarına göre değerlendirilmiştir. “Kız”⁷⁴ sözcüğü aynı şekilde kız, kız çocuğu anlamında kullanılmıştır. “Ogul” ve “oglan”⁷⁵ sözcükleri de çocuk anlamındadır. “Tutunçu ogul”⁷⁶ evlatlığa alınmış çocuk anlamındadır. Türklerde kardeşler baba soyundan gelmekte olup soy ve akrabalarının üyesi durumundadır. Anne, baba, çocuk ve kardeş gibi birinci

⁵¹ Koca, *agm*, s. 17.

⁵² Ögel, *Türk Kültürünün...*, s. 171.

⁵³ Ali Güler, “İlk Yazılı Türkçe Metinlerde Aile ve Unsurları”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C. I, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayını, Ankara 1992, s. 46.

⁵⁴ Kaşgarlı Mahmud, *DLT*, C. I, s. 311.

⁵⁵ Ahmet Taşağıl, *Bozkırın Kağanlıkları Hunlar, Tabgaçlar, Göktürkler, Uygurlar*, Kronik Kitap, İstanbul 2021a, s. 34.

⁵⁶ Kaşgarlı Mahmud, *DLT*, C.III, s. 240.

⁵⁷ Türkdoğan, *agm*, s. 45.

⁵⁸ İzgi, *age*, s. 77.

⁵⁹ Ögel, *Türk Kültürünün...*, s. 170.

⁶⁰ Kaşgarlı Mahmud, *DLT*, C. I, s. 136, 153; C. II, s. 9, 22; C. III, s. 36, 50, 58.

⁶¹ Kaşgarlı Mahmud, *DLT*, C. I, s. 138, 376, 410; C. III, 240.

⁶² Kaşgarlı Mahmud, *DLT*, C. I, s. 329, 333.

⁶³ Kaşgarlı Mahmud, *DLT*, C. I, s. 138.

⁶⁴ Ögel, *Dünden Bugüne...*, s. 251.

⁶⁵ Ögel, *Türk Kültürünün...*, s. 173.

⁶⁶ Türkdoğan, *agm*, s. 34.

⁶⁷ Ögel, *Türk Kültürünün...*, s. 173.

⁶⁸ Kaşgarlı Mahmud, *DLT*, C. I, s. 365.

⁶⁹ Türkdoğan, *agm*, s. 42.

⁷⁰ Ögel, *Türk Kültürünün...*, s. 168.

⁷¹ Caferoğlu, *age*, s.106.

⁷² Kaşgarlı Mahmud, *DLT*, C. I, s. 469.

⁷³ Kaşgarlı Mahmud, *DLT*, C. I, s. 169, 278; C. II, s. 304, 307; C. III, s. 181, 270, 438.

⁷⁴ Kaşgarlı Mahmud, *DLT*, C. I, s. 236, 291.

⁷⁵ Kaşgarlı Mahmud, *DLT*, C. I, s. 37, 51, 74, 119.

⁷⁶ Kaşgarlı Mahmud, *DLT*, C.III, s. 375.

derecede yakınlığı gösteren kelimeler, hısımlıkları da göstermektedir.⁷⁷ Kaşgarlı Mahmud, “*kadaş*”⁷⁸ sözcüğünü kardeş, hısım, akraba anlamında açıklamıştır. *Kadaşlık*⁷⁹ ise kardeşlik, hısımlık anlamındadır. Bu sözcük akrabalık ilişkilerinin kardeşlik derecesinde olduğunu göstermektedir. Kardeşler arasındaki birlik, beraberlik ve dayanışma duygusu toplum hayatında önemli bir yere sahiptir. Baba soyundan gelen kardeşler karındaş ve emikdeş olmaları bakımından annelerine bağlıdırlar.⁸⁰ “*Karındaş*”⁸¹ sözcüğü kardeş anlamında kullanılırken “*emikdeş*”⁸² sözcüğü bir memeden emen iki çocuk, sütkardeş anlamında kullanılmıştır. “*İni*” sözcüğü ise küçük kardeş anlamına gelmektedir. Dede Korkut Hikâyeleri’nde kardeş için “*karşı yatan kara dağın yükseği kardaş, akıntılı, görklü suyumun tışkını kardaş*” denilmiştir.⁸³

Türk topluluklarında aile ve akrabalık ilişkilerini ifade etmek için farklı sözcükler kullanılmıştır. “*Tagay*”⁸⁴ sözcüğü dayı anlamındadır. Dayı, anne tarafının sembolü ve adeta bir temsilcisidir.⁸⁵ Anne soyundan gelen ailenin reisi dayıdır. Güvey onun emri altında birkaç sene hizmet etmeğe mecburdur. Bu tarzdaki evlenmeye “*abil anak*” adı verilir.⁸⁶ Kaşgarlı Mahmud eski Türk ailesinde akrabalık terimleri ile ilgili bilgiler vermektedir. “*Çıkan*”⁸⁷ sözcüğü yeğen, hala ve teyze oğlu anlamındadır. Günümüzde ailede amca, hala, dayı, teyze çocuklarını ifade etmek için kullanılan yeğen sözcüğü tarihin eski devirlerinden itibaren kullanılagelmiştir. Bu çocuklar babalarının erkek kardeşlerine “*eçi/içi*” (amca), kız kardeşlerine “*kükü/küküy*” (hala) şeklinde hitap etmişlerdir. Ailenin reisi eşinin erkek kardeşlerine yani kayın biraderlerine “*yurç*” demekteydi.⁸⁸ Ailenin yaşça büyük fertleri, ağabeylerinin eşleri, dayısının veya amcasının karısı için “*yengge*” (yenge) ifadesini kullanmışlardır.⁸⁹ Dayı, amca, hala, teyze gibi akrabalık bağları ile ilgili kavramların çokluğu Türklerin aileye önem verdiklerini ve Türk ailesinin güçlü olduğunu göstermektedir.

3. Aile Tipleri ve Türk Ailesi

Tarihin en eski devirlerinden itibaren Türk ailesi çekirdek aile tipine uygun bir yapıya sahiptir.⁹⁰ Aile yapısı kan akrabalığı esasına dayanmaktadır. Çekirdek aile; karı, koca ve evlenmemiş çocuklardan oluşmaktadır. Bu aile yapısına küçük aile de denilmektedir. İslamiyet’ten önce Türklerde kadın erkek ile aynı haklara sahiptir.⁹¹ Türklerin çekirdek aile biçiminde yaşamaları onların özgür bireyler yetiştirme imkânına sahip olduklarını göstermektedir.⁹² Evlilik çağına gelmiş olan çocuklar kendileri için yeni kurdukları yuvalarına gitmekte ve kendi ailelerini oluşturmaktadır. Türkdoğan, evlenip giden kızlar ile onların çocuklarının aileden sayılmadıklarını belirtmektedir.⁹³ Yuvalı-Demirci, Türk topluluklarındaki aile ve aile kurumunun esas olduğu çekirdek aile yapısıyla ilgili farklı bir değerlendirmede bulunmaktadır. Yuvalı-Demirci, Hun toplum tarihçisi Hazarov’un Çin kaynaklarından aktardığı bilgilerden hareketle Hun toplumunda çekirdek aile yapısının görüldüğünü belirtmektedir. MS 90 yıllarında 34 bin aileden oluşan Güney Hun Devleti’nin toplam nüfusu 237.300 kişiden oluşmaktadır.⁹⁴ Toplam nüfus aile sayısına bölündüğünde bir otağda ortalama 7 kişinin yaşadığı tespit edilmektedir. Bu bilgiden hareketle Hunlarda çekirdek aile yapısı dikkat çekmektedir.

Aile tipleri içinde diğer bir örnek dar ailedir. Daha çok Orta Çağ toplumlarında görülen dar ailede karı-koca, evlenmemiş çocuklar, anne-baba ve akrabalar yer almaktadır.⁹⁵ Bu aile tipinin Türk toplum yapısına uygun olmadığı savunulabilir.

Eski Türk toplumunda Orta Asya’da, İslamiyet’ten önceki dönemlerde “ana ailesi ve “baba ailesi” olmak üzere iki aile tipine rastlanmaktadır.⁹⁶ Gökalp bu durumu evin sahibi ve sahibesi olarak belirtmektedir. Ona göre

⁷⁷ İlhami Durmuş, *Türk Kültürüne Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara 2016, s. 131.

⁷⁸ Kaşgarlı Mahmud, *DLT*, I, s. 86, 403, 407; C. II, s. 102; C. III, s. 62, 96; Gülensoy, *age*, C. I, s. 450.

⁷⁹ Kaşgarlı Mahmud, *DLT*, C. I, s. 503.

⁸⁰ Ögel, *Türk Kültürünün...*, s. 172.

⁸¹ Kaşgarlı Mahmud, *DLT*, C. I, s. 407.

⁸² Kaşgarlı Mahmud, *DLT*, C. I, s. 407.

⁸³ Ögel, *Türk Kültürünün...*, s. 172..

⁸⁴ Kaşgarlı Mahmud, *DLT*, C.III, s. 238.

⁸⁵ Ögel, *Türk Kültürünün...*, s. 171.

⁸⁶ Gökalp, *age*, s. 288-289.

⁸⁷ Kaşgarlı Mahmud, *DLT*, C. I, s. 402.

⁸⁸ Koca, *agm*, s. 17-18.

⁸⁹ Tuncer Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, C. II, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007, s. 1120.

⁹⁰ Abdülkadir Donuk, “Eski Türk Ailesi ve Vasıfları”, *Türk Yurdu*, C. IX, S. 16, 1988, s. 8; Ögel, *Türk Kültürünün...*, s. 174.

⁹¹ Eyüp Sarıtaş, Çin Kaynaklarına Göre Hunlarda Evlilik İle İlgili Gelenekler, *Doğu Araştırmaları*, S. 5, s. 34.

⁹² Kafesoğlu, *age*, s. 216.

⁹³ Türkdoğan, *agm*, s. 34.

⁹⁴ Yuvalı-Demirci, *age*, s. 41.

⁹⁵ Hava Selçuk, *Selenge’den Tuna’ya Türk Kültür Tarihine Dair Notlar*, Çizgi Kitabevi, Konya 2020, s. 38.

⁹⁶ Aksoy, *agm*, s. 11.

ESKİ TÜRKLERDE AİLE VE EVLİLİK ANLAYIŞI

evin sağ tarafında “*kısrak memeli*” evin sol tarafında “*iki memeli*” iki sanem⁹⁷ vardır. Bunlardan birincisinde erkeğin ikincisinde kadının simgesi yer almaktadır. Tarih boyunca aile hayatına ve kadına önem veren Türk toplumunda kadın ve erkek birbirinin tamamlayıcısı olarak görülmüştür. Kadın devlet ve aile içerisinde erkeğin yanında olursa başarı artmıştır. Eğer kadın aile ve devleti umursamaz olursa her şey yarım kalmıştır.⁹⁸ Buradan da anlaşılacağı üzere nesillerin ve devletin devam etmesinde ailenin ve kadının rolü ve önemi büyüktür. Türk kadını toplum ve devlet hayatında özel bir konuma sahiptir. Eski Türklerde baba aile yapısı görülmesine ve babanın baskın otorite olarak kabul edilmesine rağmen kadının statüsü erkeğin gücü ve otoritesini sağlamıştır. Gömeç, kadının Türk ailesinde babadan sonra geldiğini ve evin direği olduğunu belirtmiştir. Ona göre baba evden uzaklaşınca ailenin yükü kadının üzerine binmektedir. Bundan dolayı Türk kültüründe kadına “*evin bekçisi*” denilmektedir.⁹⁹

Baba ailesi egzogami adı verilen dışarıdan evlenme biçimine dayanmaktadır. Bu durum güçlü aile yapısının oluşturulmasına engel bir durum olarak görülmemelidir. Nitekim daha güçlü ailelerin kurulabilmesi dedenin idaresi altında gerçekleşmiştir. Türk aile düzeni adeta bir aile sigortası hâlinde kurulmuş ve herkesin hayatı güvenlik altına alınmıştır.¹⁰⁰

Eski Türk toplumunda geniş aile tipine rastlanmaktadır. Bu durum soy, akrabalık, hısımlık gibi akrabalık ilişkilerinde görülmektedir. Kan ve evlilik yoluyla ailenin genişlemesi Türklerde toplum yapısı açısından önemlidir. Türk ailesinin sağlam ve geniş yapısının devlet yapısını etkilediği göz ardı edilmemelidir. Gökalp, İslamiyet’ten önce Türk toplum yapısında üç çeşit aile tipi olduğundan bahsetmektedir. Ona göre eski Türk aile yapısı maderi büyük aile, asabe ve soy biçiminde üç çeşittir. Gökalp, maderi büyük aile yapısında nesebin anne tarafından, asabe tipi aile yapısında nesebin baba tarafından geldiği görüşündedir. Gökalp Türk ailesinin bu iki tür aile yapısına uygun olmadığını savunmaktadır. Ona göre eski Türk ailesi “*soy*” adını almaktadır. Soy tipi aile yapısında erkek ve kadın tarafından gelen akrabalar bulunmaktadır.¹⁰¹ Selçuk, Türk toplum yapısındaki akrabalık ve hısımlık esasına dayalı olan aile yapısının geniş aile biçiminde olduğu görüşündedir. Ona göre geniş ailelerde anne-baba, çocuklar, hala, teyze, amca, onların çocukları, büyük anne, büyük baba gibi ailenin üyeleri yer almaktadır.¹⁰² Kafesoğlu ise eski Türk aile tipinin geniş aile biçiminde görüldüğünü ancak küçük aile tipine uygun olduğunu belirtmektedir.¹⁰³ Donuk da eski Türk ailesinin geniş aile biçiminde olmadığını küçük aile tipine uygun olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁴ Eski Türk aile tipinin geniş aile olarak değerlendirilmesi Türklerin konargöçer yaşam biçimleriyle doğrudan ilişkilidir. Çünkü bozkır coğrafyasında konargöçer biçimde yaşayan Türkler boylar biçiminde teşkilatlanmışlardır. Boy tipi yaşam şekli ise eski Türklerde geniş aile yapısına sahip oldukları anlayışını güçlendirmektedir. Taşağıl, geniş ailelerin gruplar hâlinde belirli bir alanda konaklayarak yaşadıklarını ve bu yaşam biçiminin hayvancılık üretimine uygun olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁵ Gömeç ise eski Türk ailesinin küçük aile yapısına sahip olduğunu, buna ev halkı da denilebileceğini, aynı yerde ikamet edip, işleri beraber çevirdiklerini ve geliri paylaştıklarını, bu yaşam tarzından dolayı geniş aile yapısına müsait olmadığını vurgulamaktadır.¹⁰⁶ Yuvalı-Demirci, kadim Türklerde çekirdek aile tipinin görüldüğünü Uygurlarda ise geniş aile yapısının bulunduğunu belirtmektedir.¹⁰⁷

İslamiyet’ten önce Türklerde monogami (tek eşle) biçimi evlilik yaygın olarak görülmektedir. Zaruri durumlarda çok evliliğe rastlanmaktadır. Töreye göre evin gerçek hanımı ilk eştir. İlk eş razı olmazsa erkek ikinci evliliği yapamazdı.¹⁰⁸ Türkler ikinci kadın için kuma veya ortak tabirini kullanmışlar, hatun dememişlerdir. Kuma, bir eş gibi değil hatunun kız kardeşi, yakını gibi aileye katılmıştır. Kendi çocukları bile kumaya teyze diye hitap etmişlerdir.¹⁰⁹ Tek eşle evlilik konusundaki en iyi örnek Dede Korkut Hikâyeleri’nde geçmektedir. Dirse Han Oğlu Boğaç Han Destanı’nda çocuğu olmayan Dirse Han’ın durumu anlatılmaktadır. Dirse Han verilen bir ziyafette çocuğu olmadığı için farklı bir muameleye tabi tutulmuştur. Buna rağmen ikinci bir eş almayı tercih etmemiştir. Dirse Han’ın hatunundan bir süre sonra çocuğu olmuştur.¹¹⁰

Eski Türklerde zaruri hâllerde levirat (leviratus) tipi evlilik görülmektedir. Levirat evlilik, geniş aile yapısının olduğu fikrini destekler niteliktedir. Levirat, ölen kardeşin dul kalan eşi ile evlenme biçimidir. Eski

⁹⁷ Gökalp, *age*, s. 297.

⁹⁸ Selçuk, *age*, s. 42.

⁹⁹ Saadettin Yağmur Gömeç, *Türk Kültürünün Ana Hatları*, Berikan Yayınevi, Ankara 2018b, s. 50.

¹⁰⁰ Ögel, *Türk Kültürünün...*, s. 168.

¹⁰¹ Gökalp, *age*, s. 290-292.

¹⁰² Selçuk, *age*, s. 37.

¹⁰³ Kafesoğlu, *age*, s. 216.

¹⁰⁴ Abdülkadir Donuk, “Çeşitli Topluluklarda...”, s. 163.

¹⁰⁵ Ahmet Taşağıl, *İlk Türkler Bozkırdan Dünyaya Yayılanlar*, Kronik Kitap, İstanbul 2021b, s. 50.

¹⁰⁶ Gömeç, *Türk Kültürünün...*, s. 40.

¹⁰⁷ Yuvalı-Demirci, *age*, s. 54.

¹⁰⁸ Gömeç, *Türk Kültürünün...*, s. 45.

¹⁰⁹ Sevinç, *age*, s. 79.

¹¹⁰ Muharem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2018, s. 22-24.

Türk toplumlarında dul kalan kadınlar tek başına çaresiz bırakılmayarak himaye edilmiştir.¹¹¹ Hayatta olan kardeşler, ölen kardeşlerin eşlerine sahip çıkmışlar ve onları kendi ailelerine katmışlardır. Bu durum Çinliler tarafından garip karşılanmış ve ahlaka aykırı bir şey gibi gösterilmeye çalışılmıştır.¹¹² Eberhard, levirat tipi evliliklerin varlığından bahsederken H'yung-nu'ların çocuksuz kalan üvey annelerle evlendiklerini, Tu-cue'lerin ölüm törenlerinde evlenmeden kaçındıklarını ve çocuksuz kalan üvey annelerle evlenme ve ölen kardeş karısıyla evlenmenin olduğunu belirtmiştir.¹¹³ Tarihî Çin kaynaklarında da levirat tipi evliliğin varlığı hakkında bilgiler yer almaktadır. Hunların sosyal ve kültürel hayatları hakkında bilgiler veren Çin kaynağı Shi Ji (Tarih Hatıraları) adlı kaynağın Hunlar ile ilgili kısmında baba öldükten sonra üvey anne ile ağabey öldükten sonra ise onun dul kalan eşiyle evlenme geleneğinin yaygın olduğu belirtilmiştir.¹¹⁴ Taşağıl levirat biçimindeki evliliklerde dul kalan kadınların korunmasız bırakılmadığı görülmüştür.¹¹⁵ Rasonyü ise levirat geleneğinin cemiyetin her tabakasında aynı şekilde görülmüştüğü, bu âdetin yüksek tabakaya has olduğu görüşündedir.¹¹⁶ Buradan levirat tipi evlilik geleneğinin Hunlardan itibaren diğer Türk topluluklarında mevcut olduğu anlaşılmaktadır.

4. Eski Türklerde Evlilik

Evlenmek, kadın ile erkeğin aile kurmak amacıyla birleşmesidir. Türk topluluklarında evlilik geleneklerinin ilk izleri Hunlara kadar dayanmaktadır. Bu gelenekler Gök Türkler ve diğer Türk topluluklarında yaşamaya devam etmiştir.¹¹⁷ Türkçede evlenme, evlenmek, evlenmek barklanmak, evlendirmek sözcükleri sıklıkla kullanılmaktadır. Ev bark ikilemi, hane ve aile anlamındadır.¹¹⁸ Orhun Kitabeleri'nde "bark" sözcüğü mabet anlamında kullanılmaktadır. Sevinç, bu ifadeden hareketle İslamiyet'ten önceki Türklerde ev ve evlenmenin kutsal kabul edildiğini düşünmektedir.¹¹⁹ Evlenen erkek veya kız baba ocağından ayrılarak yeni bir aile, ev meydana getirmektedir. Evlilik, iki insanın birlikteliklerinin zihinlerde ve toplum gözünde resmileşmesidir.¹²⁰ Türklerde evlilik, oğlan ve kızın ortak iradesi ile ailelerin karşılıklı rızasına bağlı olarak görülmüştür. Türkler dışarıdan kız almışlar ve dışarıya kız vermişlerdir.¹²¹ Türk toplum yapısında evlenme önemli bir görev kabul edilirken bekârlık ayıp sayılmıştır.¹²²

Eski Türk toplumunda ailenin oluşması için bazı gelenek, görenek ve merasimler ön plana çıkmıştır. Çin kaynaklarında Gök Türklerin evlilik çağına gelmiş olan gençlerinin cenaze merasimi sırasında eş seçtikleri yönünde bilgiler yer almaktadır. Cenaze töreni yapılacağı zaman genç erkekler ve kızlar en güzel elbiselerini giyerek cenaze yerinde karşılaşırlar. Erkek bu merasimde bir kızı beğenirse bir yakını kızın ailesine göndererek onu ister.¹²³ Çin kaynaklarında verilen bu bilgi tartışılmalıdır. Konargöçer hayat tarzını benimseyen Türkler çeşitli etkinliklerde bir araya gelme imkânına sahiptirler. Toylar, bayram ve festivaller, ok atma şenlikleri ve gündelik işlerde kızlar ve erkekler birbirlerini görüp tanıyabilmektedirler. Kızlar da erkekler gibi yetiştirildiği için her ortamda birbirlerini görme imkânı bulunmaktadır. Bu durum eş seçimini de etkilemektedir.

Eski Türk toplumunda ailenin kurulması için eşlerin rızasından başka anne-babanın da rızası gereklidir. Bundan dolayı erkek tarafı müstakbel gelin adayını ailesinden istemektedir. Kız isteme merasiminde toplumun önde gelen büyük ve saygın kişilerinin bulunması önemlidir. Bu kimseler iki ailenin veya iki gencin arasının bulunmasında rol oynayan araçlardır. Kaşgarlı Mahmud, eserinde araçlarla ilgili farklı sözcüklerin tanımlarını vermiştir. Bu sözcüklerden "sawçı"¹²⁴ hısım ve dünürler arasındaki elçi; "yorigçı"¹²⁵ hısımlar, dünürler arasında gelip giden adam; "arkuçı"¹²⁶ iki kişi arasında aracı olan; evlenme zamanında dünürler arasında gelip giden kişi anlamındadır. Aracı veya erkeğin babası müstakbel gelin kızı, babasından veya abisinden "Tanrı buyruğu" ile istemiştir. Eski Türk aile yapısında mutlak otorite sahibi olmasına rağmen baba kızının onayını almadan erkek tarafına herhangi bir cevap vermezdi. Türklerde babanın sonsuz bir "velayet hakkı" görünmemektedir.¹²⁷ Bu durum babanın kızını istediği kişiye veremeyeceği anlamına gelir. Baba kızının evlenmeye razı olup olmadığını

¹¹¹ Kafesoğlu, *age*, s. 294.

¹¹² Ögel, *Türk Kültürünün...*, s. 164.

¹¹³ Wolfram Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1996, 76-87.

¹¹⁴ Sarıtaş, *agm*, s. 35.

¹¹⁵ Taşağıl, *Bozkırın Kağanlıkları...*, s. 64.

¹¹⁶ Laszlo Rasonyü, *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1971, s. 57.

¹¹⁷ Sarıtaş, *agm*, s. 40.

¹¹⁸ Gülensoy, *age*, C. I, s. 115.

¹¹⁹ Sevinç, *age*, s. 67.

¹²⁰ Ali Erkul, "Eski Türklerde Evlenme Gelenekleri", *Türkler*, Edt. Hasan Celal Güzel, Salim Koca, vd., C. III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 58-59.

¹²¹ Koca, *agm*, s. 16.

¹²² Erkul, *agm*, s. 63.

¹²³ Lin Gan, "Göktürklerde Gelenekler ve Dinî İnançlar", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, çev. Eyüp Sarıtaş, İzmir 1999, s. 219.

¹²⁴ Kaşgarlı Mahmud, *DLT*, C.III, s. 154, 441; Gülensoy, *age*, C. II, s. 742.

¹²⁵ Kaşgarlı Mahmud, *DLT*, C.II, s. 51.

¹²⁶ Kaşgarlı Mahmud, *DLT*, C. I, s. 141.

¹²⁷ Ögel, *Türk Kültürünün...*, s. 183-184.

ESKİ TÜRKLERDE AİLE VE EVLİLİK ANLAYIŞI

bilmelidir. Söz kesiminde kız, evlenmeye razı olduğunu gösteren, bir “*rızalık*” sembolü verirdi. Bu sembol, bütün Türk illerinde “*mendil*” idi.¹²⁸ Kızın rızasını belirttiikten sonra söz kesme merasimi yapılmaktadır. Eski Türklerde söz kesme değer verilen bir antlaşma olup evlilik için atılan en önemli adımdır. Evlilik bir nevi söz kesme ile başlamaktadır. Türkler söz kesme antlaşmasını at üzerinde yapmışlardır. Kız ve oğlan tarafı at üzerine binmiş olarak karşılaşır ve böylece antlaşırlardı.¹²⁹ Söz kesmeden sonra erkek tarafının bazı maddi fedakârlıklar yapması gerekli görülmüştür. Erkek ailesinin kızın ailesine kalın ödemesi gereklidir. Kalın sözcüğüne ilk kez en eski Türk yazıtlarından olan Suci Yazıtı’nda rastlanmıştır.¹³⁰ Kaşgarlı Mahmud “*kalın*”¹³¹ sözcüğünü öncül mihir olarak kadına verilen çeyiz olarak açıklamaktadır. Kalın âdeti, Türklerin yayıldıkları bölgelerde varlıklarını sürdürmüştür.

Kalının miktarı ve niteliği, ailenin ekonomik durumuna göre değişiklik gösterir. Kalın; yüzlerce at, deve, binlerce koyun gibi çeşitli ehil hayvanlardan olabilmekteydi.¹³² Kalının miktarı ne kadar yüksek olursa, gelinin, damadın ve ailenin prestijleri de o kadar artmaktaydı.¹³³ Düğünün yapılması kalının ödenmesine bağlıdır. Ekonomik durumu iyi olmayanların da kalın ödemesi gereklidir. Kalın, bir emek ve fedakârlık olarak görülmüştür. Evliliğin meşruiyeti açısından kalının ödenmesi önem taşımaktadır. Babanın imkânı yoksa veya yoksul ise, oğlunu çalıştırabilir ve kazandığı parayı da, kalın hakkı olarak ödeyebilirdi.¹³⁴ Eski Türklerde baba, oğlunu evlendirmek zorunda olmasına rağmen bunu yerine getiremezse oğul “*ev-bark*” sahibi olabilmek için babasının malından bir kısmını zorla alabilmiştir.¹³⁵ Oğlanın baba malından bir kısmını zorla alması hukuki açıdan bir suç değildir. Çünkü babanın oğlunu evlendirme zorunluluğu bulunmaktadır.

Kalının başlık parası olup olmadığı tartışmalı bir konudur. Bazı bilim insanları bu konu hakkında farklı fikirler ileri sürmektedir. Gömeç, kalının bir nevi başlık olduğunu, itibarlı birisiyle evlenmek için servetler ödemek gerektiğini vurgulamıştır.¹³⁶ İzgi de kalının başlık parası olduğunu ifade etmektedir.¹³⁷ Ögel ise kalının başlık parası olmadığı görüşündedir. Ona göre kalın bir kız satışı demek değildir. Bunun için de ödenen kalın, bir gelin fiyatı olamaz. Çünkü kadın evlilik hayatında bir köle olarak görünmüyordu.¹³⁸ Kadın, eşya gibi alınıp satılan bir mal değildir. Bu açıdan bakıldığında kalın, erkek veya ailesi tarafından kızın ailesine verilen para, mal, armağan için kullanılan bir terimdir.¹³⁹ Ekonomik olarak zor durumda olanların kalını taksitle ödeyebilmelerine imkân verilmesine rağmen kız kaçırıcılara kalını peşin olarak ödeme zorunluluğu konmuştur.¹⁴⁰ Kalın karşılığında kocasının obasına giden bir Türk kıızı, hukukunun bir kısmını terk etmeğe mecbur kalmıştır.¹⁴¹ Kalın, Türk aile hukukunun temelini teşkil eder. Ödenen kalında, oğlan ailesindeki herkesin bir payı ve miras hakkı vardır.¹⁴² Eski Türklerde erkek tarafının kızın ailesine kalın verme zorunluluğu bulunmasına rağmen kalınsız evliliklerin olduğu da bilinmektedir. “*Kalınsız kız verme*” sözü yazıtlarda görülmektedir.¹⁴³

İslamiyet’ten önce Türk toplum yapısında nişanlanma önemlidir. Nişan bir evlenme vaadi ve ön akittir. “*Adaklı*” sözü nişanlı anlamında kullanılmıştır. Nişan töreni ise “*küçük düğün*” olarak adlandırılmıştır.¹⁴⁴ Nişan aynı zamanda yüzük takma merasimidir. Dede Korkut Hikâyeleri’nde Kam Püre’nin Oğlu Bamsı Beyrek Destanı’nda yüzük takma merasimi anlatılmaktadır. Destanda beşik kertmesi olan Bamsı Beyrek’in parmağındaki altın yüzüğü çıkararak Banu Çiçek’in parmağına taktığı anlatılmaktadır. Bamsı Beyrek ardından “*Aramızda bu nişan olsun han kıızı*”¹⁴⁵ diyerek evliliğin ilk adımını atmıştır. Nişan yüzüğü kutlu idi. Dede Korkut’ta dendiği gibi nişan yüzüğünün “*içinde bin bir nişan vardı*”.¹⁴⁶ Dede Korkut’ta anlatıldığı gibi Türklerde beşik kertmesi olduğu görülmektedir. Beşik kertmesi, birbirini tanıyan veya seven ailelerin çocuklarının daha beşikte iken nişanlanması geleneğidir.¹⁴⁷ Beşik kertmesi nişanlılar, ergenlik çağına gelince, ikinci defa yeniden nişanlanırlardı.¹⁴⁸ Kız ile erkek makul bir süre nişanlı kalmaktadırlar. Kız ve erkek tarafı bu

¹²⁸ Ögel, *Türk Kültürünün...*, s. 183-184.

¹²⁹ Ögel, *Türk Kültürünün...*, s. 183.

¹³⁰ Ahmet Turan, “Törelimizde Kalın (Başlık) Âdeti”, *Millî Folklor*, S. 12, 1991, s. 39.

¹³¹ Kaşgarlı Mahmud, *DLT*, C.III, s. 371-372.

¹³² Rasyonu, *age*, s. 56.

¹³³ Koca, *agm*, s. 16-17.

¹³⁴ Ögel, *Türk Kültürünün...*, s. 178-180.

¹³⁵ Gökalp, *age*, s. 285.

¹³⁶ Gömeç, *Türk Kültürünün...*, s. 46.

¹³⁷ İzgi, *age*, s. 77.

¹³⁸ Ögel, *Türk Kültürünün...*, s. 178.

¹³⁹ Turan, *agm*, s. 39.

¹⁴⁰ Ögel, *Türk Kültürünün...*, s. 176.

¹⁴¹ Gökalp, *age*, s. 288-289.

¹⁴² Ögel, *Türk Kültürünün...*, s. 176-177.

¹⁴³ Ögel, *Türk Kültürünün...*, s. 180.

¹⁴⁴ Ögel, *Türk Kültürünün...*, s. 184.

¹⁴⁵ Ergin, *Dede Korkut...*, s. 70.

¹⁴⁶ Ögel, *Türk Kültürünün...*, s. 184.

¹⁴⁷ Yuvalı-Demirci, *age*, s.82.

¹⁴⁸ Ögel, *Türk Kültürünün...*, s. 184.

süre zarfında evlilik için gerekli hazırlıkları yapmaya çalışmaktadırlar. Nişanlılık için belirli bir süre öngörülmemiştir. Kalının tamamı ödeninceye kadar tarafların nişanlı kalmaları kabul edilmiştir.

Ailenin kurulması evlilik yoluyla gerçekleşmiştir. Evlilik birçok geleneğin uygulandığı düğün törenleri biçiminde yapılmıştır. Bu merasimlerden birisi kız evinde nikâh kıyılmasıdır. “*Nikâh kıyma*” sözü bütün Türk illerinde aynı şekilde söylenir. Nikâh kıyılmadan önce kalın ve çeyizlerin miktarı tespit edilir.¹⁴⁹ Türklerde nikâhsız evlilik söz konusu değildir.¹⁵⁰ Türk tarihini hukuki açıdan inceleyen Sadri Maksudi Arsal’a göre ise evliliğin gerçekleşmesi için resmî veya dinî bir görevli önünde nikâh kıyılması gibi bir zorunluluk bulunmamaktadır. Arsal, evliliğin dinî bir akit sayılmadığını, evlenenlerin ve ailelerin rızasıyla gerçekleştiğini, kalın antlaşmasının yapıldığını ve düğün töreni neticesinde evliliğin kurulduğunu belirtmektedir.¹⁵¹ Nikâh ve evliliğin yürürlüğe girmesi ise çocuğun doğmasına bağlıdır.¹⁵²

Türk anlayışına göre “*evlenme ve yuva kurma*” Türk toplumunun olduğu kadar devletlerin de temelini oluşturmuştur.¹⁵³ Bu temelini sağlam atılması toplumun ve devletin geleceği açısından önemlidir. Türklerde evlenme için belirli bir yaş şartı aranmamaktadır. Aileler çocuklarını istedikleri yaşta evlendirebilirler.¹⁵⁴ Evliliğin sembolü “*eb*” yani evdir.¹⁵⁵ Türklerde “evlenme” sözü “*eblenme*” (ebledim oğlum, yani oğlumu evlendirdim) şeklinde söyleniyordu.¹⁵⁶ Uygur şiirlerinde evlenmeğe “*kavuşmak*” denilmesi evlilikte aşk ve his olduğunu göstermektedir.¹⁵⁷

Tarihin en erken devirlerinden itibaren Türklerde düğün törenlerini önemli merasimlerdir. Birlik, beraberlik, yardımlaşma ve dayanışma ruhunu bünyesinde barındıran düğünler Türklerde toy olarak görülmüştür. Dede Korkut’ta nişan toyuna “*küçük düğün*”, evlenme toyuna “*ulu düğün*” adı verilmiştir.¹⁵⁸ Türklerde düğün, yeni bir ev açma, soyun devamı anlamına gelmektedir.¹⁵⁹ Bundan dolayı Türkler törenlerin gösterişli olması için gayret etmişlerdir. Türklerdeki düğün merasimlerinin gösterişli olmasıyla ilgili Orhun Kitabeleri’nde bilgiler yer almaktadır. Bu kitabelerde Gök Türk hükümdarı Bilge Kağan, Türgiş hakanına kızını büyük bir törenle verdiğini, Türgiş hakanının kızını da büyük bir törenle oğluna aldığını belirtmiştir.¹⁶⁰ Düğün merasimlerinin yapılması için özel bir zaman belirlenmemesine rağmen bazı Türk topluluklarında ilkbahar mevsiminin tercih edildiği görülmektedir. Düğün töreni erkek tarafının kız evine gelmesiyle başlamaktadır. Düğün için kız evinde toplanan kalabalığa yemek ikram edilmektedir. Düğün yemeğine “*küden*” adı verilir.¹⁶¹ Düğün yemeklerine halkın katılması da esastır. Böylece düğünlerde halkın birbirleriyle kaynaşması sağlanmaktadır.¹⁶² Evlenen kıza gelin anlamına gelen “*kelin*”¹⁶³ sözcüğü ile hitap edilmiştir. Evlenen oğlana ise güveyi denilmektedir. Kaşgarlı Mahmud, “*küdegü*”¹⁶⁴ sözcüğünü güveyi anlamında açıklamaktadır. Koca, gelin ve güveyi sözcüğünün gelmek ve güvenmek fiilinden türemiş iki isim olduğunu vurgulamaktadır.¹⁶⁵ Sağdıç, güveyin erkek kardeşi veya yakın akrabasıdır.¹⁶⁶ Sağdıç terimi Gök Türklerden itibaren takip edilebilmektedir.¹⁶⁷ Gelinin yanında ona kılavuzluk eden yardımcıları/yengeler bulunmaktadır.

Düğün töreni kız tarafının evinde tamamlandıktan sonra gelin, babası tarafından güveye teslim edilir ve evlilikleri boyunca oturacakları eve götürülür. Türklerde gelin alma, kızın baba evinden koca evine götürülmesidir. Buna gelin göçü veya gelin götürmesi de denilmektedir.¹⁶⁸ Gelin baba evinden çıkarılmadan önce kuşak bağlama geleneği uygulanan bir pratiktir. Bu geleneğin eski devirlerden itibaren uygulandığı

¹⁴⁹ Ögel, *Türk Kültürünün...*, s. 185.

¹⁵⁰ Türkdöğen, *agm*, s. 42.

¹⁵¹ Sadri Maksudi Arsal, *Türk Tarihi ve Hukuk*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İsmail Akgün Matbaası İstanbul 1947, s. 336.

¹⁵² Ögel, *Türk Kültürünün...*, s. 185.

¹⁵³ Ögel, *Türk Kültürünün...*, s. 174.

¹⁵⁴ Sadri Maksudi Arsal, “Eski Türklerin Hususi Hukuku”, *Türkler*, Edt. Hasan Celal Güzel, Salim Koca, vd., C. III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 90.

¹⁵⁵ Ögel, *Türk Kültürünün...*, s. 174.

¹⁵⁶ Güler, *agm*, s. 50.

¹⁵⁷ Ögel, *Türk Kültürünün...*, s. 174.

¹⁵⁸ Ögel, *Türk Kültürünün...*, s. 186.

¹⁵⁹ Oktay Berber, “Türk Kültüründe Eğlence ve Birlik Unsuru Olarak Düğünler”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı, 10, 2009, s. 3.

¹⁶⁰ Talat Tekin, *Orhon Yazıtları Kül Tiğini, Bilge Kağan Tunyukuk*, BilgeSu Yayıncılık, İstanbul 2018, s. 54-55.

¹⁶¹ Mehmet Altay Köymen, “Alp Arslan Zamanı Türk Toplum Hayatı”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisinin Dördüncü Sayısından Ayrı Basım*, Güven Matbaası, Ankara 1973, s. 21.

¹⁶² Berber, *agm*, s. 4.

¹⁶³ Kaşgarlı Mahmud, *DLT*, C. I, s. 404; C. III, s. 12, 242.

¹⁶⁴ Kaşgarlı Mahmud, *DLT*, C.III, 12, 166.

¹⁶⁵ Koca, *agm*, s. 17.

¹⁶⁶ Gülensoy, *age*, C. II, s. 712.

¹⁶⁷ Yuvalı-Demirci, *age*, s. 169.

¹⁶⁸ Sadi Yaver Ataman, *Eski Türk Düğünleri ve Evlenme Rit’leri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s. 43.

ESKİ TÜRKLERDE AİLE VE EVLİLİK ANLAYIŞI

bilinmektedir. Gelin kuşağı olarak da adlandırılmaktadır. Gelin kuşağı, genç kızlıktan kadınlığa geçiş anlamını taşımaktadır. Gelin alınırken, kızın babası şal ve kuşağını güveye sarar ve böylece, “*babalık velayeti*”ni güveye bırakmış olurdu.¹⁶⁹ Gelin alma merasiminde uygulanan diğer pratik ise gelinin beline al kuşak bağlanmasıdır. Al renkli kuşak gayret-bekâret kuşağı olarak adlandırılmaktadır.¹⁷⁰ Gelin, baba evinden çıkarılmadan önce doğaüstü güçlerden korunması amacıyla başına duvak örtülmüştür. Gelin giderken yüzüne örtülen örtüye “*didek*”¹⁷¹ adı verilmektedir. Gelinin yeni evine süslenmiş at üzerinde getirilmesi âdettendir. Gelin için ipek kumaşlardan süslenmiş bir oda hazırlanmıştır. Kaşgarlı Mahmud, ipekle süslenmiş gelin odasına “*münderü*”¹⁷² adı verildiğini belirtmektedir.

Gelinin oturacakları eve gelmesiyle düğün henüz sona ermemiştir. Gelinin indirilmesinden itibaren farklı pratikler görülmektedir. Gelin indirme büyük bir tören olarak görülmüştür.¹⁷³ Gelin indirmede dikkat çeken pratik saç geleneğidir. Saçıya “*saçuv*” veya “*çaçılama*” adı verilmiştir.¹⁷⁴ Gülensoy, saçı düğün armağanı olarak değerlendirmektedir.¹⁷⁵ Saçı geleneği, ayrı bir aileye mensup olan kızın getirildiği ailede yapılan bir nevi kansız kurban ayinidir.¹⁷⁶ Türkler ürettikleri veya ellerinde bulunan ürünleri gelinin başından saçmışlardır. Gelin indirmede saçılanlar arasında avcılık devrinde avın kanı, yağı ve eti; konargöçer yaşam biçiminde süt, kırmızı ve hayvanların yağı; tarımsal faaliyetlerin yapıldığı dönemde darı, buğday, muhtelif meyveler yer almaktadır.¹⁷⁷ Saçıyı saçanlar uğursuzlukları bertaraf ettiklerine, saçdan nasibini alanlar ise kendilerine uğur ve bereketin geleceğine inanmışlardır. Saçı geleneği günümüzde Anadolu’nun bazı kesimlerinde uygulanmaktadır. Kişinin ekonomik durumuyla doğru orantılı olarak darı, arpa, buğday, kuruyemiş, para gibi şeyler saçılmaktadır. Evlenme merasimlerinde evlenecek yaşa gelmiş olan kimselere “*darısı başımıza*” iyi niyeti saç geleneğiyle ilişkilendirilmiş olmalıdır. Gelin indirmeden sonraki pratik gelinin yeni evine girmesidir. Bu esnada gelinin eşığe basmadan içeriye girmesi gereklidir. Çünkü eşik, Türklerde kutlu sayılmıştır. Gelinin eşığe basmaması için halı ya da kumaş serilmiştir.¹⁷⁸ Eşik, evin girişini oluşturduğu için kutsallığın başlangıcını oluşturmaktadır.

Ocak, bütün Türk boylarında ev ve yuvanın sembolü olarak görülmüştür. Evlilik ise “*sönmez bir ateş yakma*”dır. Eve gelen gelin ise, “*evi aydınlatan bir ateştir*”.¹⁷⁹ Ateşin sönmesi ise ailenin yok olması anlamına gelmektedir.¹⁸⁰ Türkler yurtların bacasız, ocakların dumansız olmamasına özen göstermişlerdir. Bundan dolayı evlenme aynı zamanda ocak tütürmedir. Gelinin müstakbel eşinin yurduna gelmesiyle ocağın tütürülmesine yönelik ritüeller görülmektedir. Gelin, yeni evindeki ocakta yanan ateşe yağ parçaları atmıştır.¹⁸¹ Bu ritüelin eve bereket ve uğur getireceğine, ateşin hastalıklardan koruyacağına inanılmıştır.¹⁸² Evlenen kişiler yeni bir ocak tütürmüşlerdir. Güvey, evlendiği müstakbel eşini babasının ocağına götürmediği gibi kendisi de karısının ocağına gitmemiştir. Eski Türklerde iç güveylik olmadığı gibi iç gelinlik de yoktu.¹⁸³ Evlenenler yeni yurtlarını kurmalarına rağmen en küçük oğul baba yurdunda kalmaya devam etmiştir. Baba ocağını tütürdüğü için küçük oğula “*ot tigin*” (ateş prensi) denmekteydi.¹⁸⁴

Gelin, baba evinden çeyiziyle birlikte kendi evine gelmiştir. Bu durum Dede Korkut Hikâyeleri’nde “*oğlı olan evermiş, kıızı olan köçürmüş*” biçiminde aktarılmaktadır. Buradan kızın payının oğlan evine götürüldüğü anlaşılmaktadır.¹⁸⁵ “*Sep*”¹⁸⁶ gelinin çeyizidir. Çeyiz, kızın yeni evine götürdüğü hayvan sürüleri, erzak, bazı eşyalardan oluşan bir miktar mal şeklinde olmuştur. Kızın çeyizi aynı zamanda baba ocağının malından kendi payına düşen hissesidir. Bu çeyiz, aile arasında verilen armağanlardan oluşmuştur.¹⁸⁷ Kız, çeyizini alır gider ve koca evinin kütüğüne yazılırdı. Bundan sonra da, yaygın olarak, baba malından bir miras hakkı kalmazdı.¹⁸⁸

Türklerde ailenin bölünmemesine büyük önem verilirdi, bu nedenle oğlan evlendikten sonra babasının izni olmadan evinden ayrılamazdı.¹⁸⁹ Buna rağmen evlilik müessesesinin sona erdiği durumlar da görülmektedir.

¹⁶⁹ Sibel Turhan Tuna, “Türk Dünyasındaki Düğünlerde Koltuklama ve Kırmızı Kuşak Bağlama Geleneği”, *Bilig*, S. 38, 2006, s. 154.

¹⁷⁰ Adem Aydemir, “Türk Dünyasında Bazı Düğün Terimleri ve ‘Al Duvak’ Geleneği Üzerine”, *Turkish Studies*, 8/9, 2013, s. 623.

¹⁷¹ Kaşgarlı Mahmud, *DLT*, C. I, s. 408.

¹⁷² Kaşgarlı Mahmud, *DLT*, C. I, s. 529.

¹⁷³ Ögel, *Türk Kültürünün...*, s. 185.

¹⁷⁴ Ögel, *Türk Kültürünün...*, s. 185.

¹⁷⁵ Gülensoy, *age*, C. II, s. 710.

¹⁷⁶ Hasan Köksal, “Türk Düğünlerinde ‘Saçı’ Geleneği, Buna Bağlı Ritler-Pratikler”, *Bilig*, S. 1, 1996, s. 76.

¹⁷⁷ Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm, Materyaller ve Araştırmalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 167.

¹⁷⁸ Ögel, *Türk Kültürünün...*, s. 185.

¹⁷⁹ Ögel, *Türk Kültürünün...*, s. 174.

¹⁸⁰ Gömeç, *Türklerde Aile*, s. 8.

¹⁸¹ Abdülkadir İnan, “Göçebe Türk Boylarında Evlilik Müesseseleriyle İlgili Gelenekler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. VI, S. 3, Mart 1948, s. 132.

¹⁸² Ataman, *agm*, s. 47.

¹⁸³ Gökcalp, *age*, s. 296.

¹⁸⁴ Koca, *agm*, s. 16.

¹⁸⁵ Ögel, *Türk Kültürünün...*, s. 182.

¹⁸⁶ Kaşgarlı Mahmud, *DLT*, C. I, s. 319.

¹⁸⁷ Gökcalp, *age*, s. 296.

¹⁸⁸ Ögel, *Türk Kültürünün...*, s. 178.

¹⁸⁹ Aksoy, *agm*, s. 12.

Türklerde bir erkek karısını boşama hakkına sahip olup bu durumda kız evine verdiği kalın yanmış olurdu. Kadın da istediği zaman kaçıp baba evine gidemezdi. Bu durumda kız evinin kalını geri vermesi gerekirdi.¹⁹⁰ Evlilik öncesinde kalının verilmiş olması eski Türk ailesinin bütünlüğünün korunmasını sağlaması açısından önemli bir aile sigortası ya da başka bir tabirle unutulmayan ve kaybolmayan bir depozito gibi idi.¹⁹¹

5. Eski Türk Ailesinde Çocuk ile İlgili Hususlar

Eski Türklerde çocuk, aile açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. Türkler kız ve erkek çocukları arasında bir ayırım görmemişler, onları birbirine eşit kabul etmişlerdir.¹⁹² Kaşgarlı Mahmud, “*çamrak/çar çamrak*”¹⁹³ sözcüğünü çoluk çocuk anlamında kullanmıştır. Türkler kız çocuk için kız, erkek çocuk için oğlan/oğlan/ogul tabirini kullanmışlardır. “*Tutunçu ogul*”¹⁹⁴ ise evlatlığa alınmış çocuktur. “*İsiz*” sözcüğü ele avuca sığmayan, haşarı çocuk anlamındadır.¹⁹⁵ Eski Türk toplumunda çocuk sahibi olmak çok arzulanmıştır. Çocuğu olmayan kadın meyvesiz ağaca benzetilmiştir. Bundan dolayı bir kadın çocuk sahibi olduktan sonra analık özelliklerini kazanmaktadır. Çocuğu olmayan kadın ise değersiz görülmüştür. Çocuksuz ailelerin itibarı ise oldukça düşüktür.¹⁹⁶ Bu durum Dede Korkut Hikâyeleri’ne yansımıştır. Dirse Han Oğlu Boğaç Han Destanı’nda Bayındır Han’ın her yıl düzenlediği toyda oğlu olanı ak otağa, kızını kızıl otağa, oğlu kızını olmayanı kara otağa oturtması çocuksuz ailenin itibarının da olmadığını göstermektedir.¹⁹⁷

Eski Türklerde doğum öncesinde çocuğun cinsiyetinin tahmin edilmesi için bazı ritüeller dikkat çekmektedir. Bu ritüellerden birine göre çocuğun kız ya da erkek olduğunu öğrenmek için tilki mi, kurt mu? diye sorulurdu. Tilki denirse doğacak çocuğun kız olacağı, kurt denirse çocuğun erkek olacağı tahmin edilmektedir.¹⁹⁸ İster oğlan, ister kız olsun ilk çocuk “*tun*” olarak adlandırılmıştır.¹⁹⁹ “*Aştal ogul*” ise ailenin en son çocuğu anlamındadır.²⁰⁰ Türklerde kız veya erkek çocuk arasında fark gözetilmemesine rağmen erkek çocuklar ailenin devamı olarak görülmektedirler.

Türklerde çocukların geleceklere aile ortamında şekillenmektedir. Erkek çocuğun ad alması belirli bir yaşa geldiğinde gerçekleşmektedir. Erkek çocuğa doğumunda verilen ad onun gerçek adı değildir. Oğul ergenlik çağına geldikten sonra bir kahramanlık göstermelidir. Kahramanlık gösterdiği gün toplum tarafından kendisinin taşıyacağı millî bir ad verilir.²⁰¹ Oğlanın bu adı alması Dede Korkut Hikâyeleri’nde Dirse Han Oğlu Boğaç Han Destanı’nda anlatılmaktadır. Destana göre Bayındır Han’ın bir boğası vardı. Bir gün Dirse Han’ın oğlancığı ile üç de kabile çocuğu meydanda aşık oyunu oynuyorlardı. Azgın boğayı dışarı salıverdiler. Oğlancıklara kaç dediler. Üç oğlan kaçtı, Dirse Han’ın oğlancığı kaçmadı. Boğa, oğlana sürdü geldi. Diledi ki oğlanı helak etsin. Oğlan yumruğu ile boğanın alınına vurdu. Boğa geri geri gitti. Boğa tekrar oğlanın üzerine geldi. Oğlan yine boğanın alınına yumruğu ile sert vurdu. Oğlan boğanın alınına yumruğunu dayadı, sürdü meydanın başına çıkardı. Boğayla oğlan bir hamle çekiştiler. Boğa iki arka bacağının üstünde durdu. Ne oğlan yener, ne boğa yener. Oğlan yumruğunu çekti. Boğa düşüp tepesinin üzerine dikildi. Oğlan bıçağa el vurdu, boğanın başını kesti. Oğuz beyleri gelip oğlanın başına toplandılar, övdüler, ona “*Boğaç*” adını verdiler.²⁰² Dede Korkut’ta anlatıldığı gibi eski Türk toplumunda çocuklar adını kendi hakkı ile kazanmaktadır. Bir kahramanlık gösterdikten sonra çocuğun adı düzenlenen toy sonrasında topluma duyurulmaktadır.

İslamiyet’ten önce Türklerde çocuklara ad verilirken tabiat kuvvetlerinin, ruhların ve cinlerin yeni doğan çocuğun hayatına müdahale etmemesi için Bozkurt, Kök Börü, Uku (Baykuş), Turul (Tuğrul)²⁰³ gibi totem adlarının verilmesine özen gösterilmektedir. Düşmanın baskını püskürtüldüğü gün doğan çocuklara Yağbasan (Yavbastı), aş töreni yapıldığı gün doğanlara Aşbergen, sayılı bir misafir geldiği gün doğanlara Konak keldi, doğduğu yere göre Uralbey, Sırgeldi, İdilbay vesaire gibi adların verildiği görülmektedir.²⁰⁴ Çocuğun uzun ömürlü olması için Toktasın, Dursun; “*Teofor*” yani Allah adını kapsayan Tengri-Berdi, Kuday-Berdi²⁰⁵ gibi

¹⁹⁰ Ögel, *Türk Kültürünün...*, s. 179.

¹⁹¹ Ögel, *Türk Kültürünün...*, s. 179.

¹⁹² Yasemin Kurtoğlu, *Eski Orta Asya Türk Devletleri’nde Aile*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2021, s. 29.

¹⁹³ Kaşgarlı Mahmud, *DLT*, C. I, s. 469.

¹⁹⁴ Kaşgarlı Mahmud, *DLT*, C.III, s. 375.

¹⁹⁵ Kaşgarlı Mahmud, *DLT*, C. I, s. 122, 386; C. II, s. 117.

¹⁹⁶ Sıddık Ünalın- Hakan Öztürk, “İslamiyet’ten Önce Türklerde Eğitim ve Öğretim”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13: 2, 2008, s. 97.

¹⁹⁷ Ergin, *Dede Korkut...*, s. 21.

¹⁹⁸ Umut Karadoğan, “‘Çocuk ve Çocukluk’ Kavramının Tarihsel Süreçte Değerlendirilmesi”, *Çocuk ve Medeniyet Dergisi*, 1, 2019, s. 208.

¹⁹⁹ Kaşgarlı Mahmud, *DLT*, C.III, s. 137.

²⁰⁰ Kaşgarlı Mahmud, *DLT*, C. I, s. 105.

²⁰¹ Gökalp, *age*, s. 296.

²⁰² H. Achmed Schmiède, *Kitab-ı Dedem Korkut Destanlarının Dresden Nüshası*, Ankara 2000, s. 24.

²⁰³ Rasony, *age*, s. 22.

²⁰⁴ İnan, *age*, s. 175.

²⁰⁵ Rasony, *age*, s. 22-23.

ESKİ TÜRKLERDE AİLE VE EVLİLİK ANLAYIŞI

isimler günümüzde Allahverdi, Tanrıverdi, Hüdaverdi biçiminde ad ve soyad olarak kullanılmaktadır. Bunun yanında iyi karakter özelliklerini anlatmak için Tınbek, Canıbek, Alper²⁰⁶ gibi adların kullanıldığı da görülmektedir.

Başkasına ait bir çocuğu kendi çocuğu olarak evlat edinme uygulaması eski Türk toplumunda görülen bir olgudur. Sosyolojik ve psikolojik sebeplerden dolayı eski Türklerin evlatlık uygulamasına başvurdukları bilinmektedir. Neslin devam etmesine ve ocağın tütmesine büyük önem veren Türkler evlat edinme yöntemine başvurmuşlardır. Çeşitli Türk topluluklarında evlat edinme ile ilgili tören, hukuk münasebetleri ve gelenekler tespit edilmiştir.²⁰⁷ Evlatlığa alınmış çocuğa “*tutunçu oğul*” adı verilmiştir.²⁰⁸ Evlatlık olarak alınan çocuklar ailenin bir ferdi sayılmıştır.²⁰⁹ Evlatlık alınan çocuk evlatlığa kabul eden babanın yurdunda yaşamını sürdürmüştür. Evlatlık alınan çocuk sosyal ve hukuki açıdan ailenin diğer fertleriyle aynı haklara sahip olmuştur. Örneğin Uygurlarda hükümdarın ölümü üzerine yerine geçecek ehil birisinin bulunmaması nedeniyle bir evlatlığı kurultay kararıyla hükümdar yapılmıştır.²¹⁰

Evlat edinme şekli töre ve geleneklere göre belirlenmiştir. Evlatlık yakın akrabadan alındığında herhangi bir tören yapılmasına gerek duyulmamıştır. Çocuk dünyaya geldiğinde anasından uzaklaştırılır ve analığın bulunduğu çadıra getirilir. Analık temsili bir doğum yaptıktan sonra lohusa ve çocuk için alında bir işaret olan boz koyun kesilir. Buna “*bozkaska*” adı verilir. Kurban kesildikten sonra çocuğun beşiğine aşıkli kemik konulur.²¹¹ Eğer evlatlık kendi soyundan yakın akrabadan alınıyorsa bunun için bir tören düzenlenmektedir. Bu törende babalığın yakın akrabalarının bulunması önemlidir. Törende babalığın külahı evlatlık alınan çocuğa giydirilirken analığın sütü emzirilir veya emme temsili olarak yaptırılır. Ocağa yağ parçası atılıp saçlı saçılır. Bu tören sırasında da bozkaska adı verilen kurban kesilir.²¹² Evlatlık edinme ezogami dairesi içinde de görülmektedir. Bu durumdaki evlat edinmede uygulanan tören diğerlerine nispeten daha kapsamlı olmaktadır. Bu törende babalığın yakın ve uzak akrabaları hazır bulunurlar. Bu törende beyaz deve, at gibi hayvanlardan da bozkaska kesilir. Çocuğun eline kurbanın aşıkli kemiği verilir. Evlatlık olarak alınan çocuğun babasına ve soydaşlarına çeşitli hediyeler verilir. Evlatlık, babalığın ayakları arasından geçirildikten sonra analığın veya babalığın soyundan gelen ihtiyar bir kadının memesini emer veya koklar.²¹³ Eski Türk toplumlarından yerleşik hayatı benimseyen Uygurlarda evlatlık müessesesi farklı bir şekilde görülmektedir. Uygurlarda satın alma yoluyla evlat edinmenin var olduğu bilinmektedir. Bu âdet, diğer evlat edinme biçimlerinden farklıdır. Satın alınan çocuklar evlatlıktan ziyade emekleri karşılığında alınmış işçiler olarak değerlendirilmektedir.

6. Eski Türklerde Aile Hukuku

Eski Türklerde ailenin teminat altına alındığı görülmektedir. Ailenin korunması töre sayesinde mümkün olmaktadır. Töre, atalarından kalan bütün kurallar toplamı²¹⁴, “*kanun*” anlamında eski Türk sosyal hayatını düzenleyen kaideler bütünüdür.²¹⁵ Gülensoy töreyi bir toplulukta benimsenmiş, yerleşmiş davranış ve yaşama biçimlerinin, kuralların, görenek ve geleneklerin ortaklaşa alışkanlıkların, tutulan yolların bütünü olarak tanımlamaktadır.²¹⁶ Töre, geçerli ve hâkim olan bir unsurdur. Türklerde “*il (devlet) gider törü (töre) kalır*” sözü törenin hâkim unsur olduğunu göstermektedir.²¹⁷ Toplumda törenin önemini anlatan en iyi söz hiç şüphesiz “*töre konuşunca han susar*” deyimidir.²¹⁸ Töre her şeyin üstündedir. Devleti yönetenler dâhil olmak üzere toplumdaki bütün fertler töreye uymak zorundadır. Töre'nin üstün nizam yönü toplum ve devlet hayatının sürekliliği açısından da önemlidir. Türk aile yapısında “*Ben ölürsen çocuklarım ve eşim ne olur?*” diye bir kuşku ve korku yoktur. Çünkü töre kendisinden sonra ailesine ve çocuklarına kimin bakacağını tespit etmiştir.²¹⁹ Bu açıdan Türk töresi adalet, iyilik, fedakârlık, eşitlik ve kişilik gibi değişmez prensiplerin bulunduğu anayasa hükmündedir.²²⁰ Töre, aile kurumunun korunmasını ve toplumdaki mensubiyet fikrinin pekiştirilmesini sağlamaktadır.²²¹ Töre, anayasa niteliğinde olup ihtiyaçlara göre yeniden düzenlenmiştir. İmkân ve ihtiyaçlar doğrultusunda törede bazı

²⁰⁶ Rasony, *age*, s. 23.

²⁰⁷ İnan, *agm*, s. 129.

²⁰⁸ Kaşgarlı Mahmud, *DLT*, C.III, s. 375.

²⁰⁹ Koca, *agm*, s. 17.

²¹⁰ Kurtoğlu, *age*, s. 33.

²¹¹ İnan, *agm*, s. 130.

²¹² İnan, *agm*, s. 130.

²¹³ İnan, *agm*, s. 130-131.

²¹⁴ Gökalp, *age*, s. 17.

²¹⁵ Kafesoğlu, *age*, s. 233.

²¹⁶ Gülensoy, *age*, C. II, s. 927.

²¹⁷ Koca, *agm*, s. 15.

²¹⁸ Aksoy, *agm*, s. 12.

²¹⁹ Ögel, *Türk Kültürünün...*, s. 167.

²²⁰ Kafesoğlu, *age*, s. 235.

²²¹ Aksoy, *agm*, s. 12.

değişiklikler yapılması mümkün olmuştur. Türk hükümdarları yere ve zamana göre meclislerinin onayını alarak törenin hükümlerinde değişiklik yapmışlardır.²²²

Töre hukukunda eski Türk aile hukukuna ait düzenlemeler görülmektedir. Töreye göre miras hukukunda bütün çocukların ana ve babalarının mirasında payları bulunmaktadır.²²³ Baba hayatta iken onun malından hissesini alarak müstakil bir yurt kurmuş olan oğullar mirastan pay alamazlar. Eski Türk aile hukukunda kız çocukların durumu erkek çocuklara göre farklılık göstermektedir. Çeyiz, ana ve babanın hayatta iken kızlarına verdikleri miraslarıdır. Kız çocuklar evlenirken bir miktar çeyiz aldıklarından mirastan pay alamazlar. Erkek vâris olmadığı durumlarda evlenmiş kızlar da miras hakkına sahip olmuşlardır. Ocağın devamı için baba yurdunda kalan küçük oğul ise baba malının vârisi konumundadır. Bundan dolayı küçük oğul ailenin devamını sağlamak ve aile üyelerinin ihtiyaçlarını karşılamakla sorumlu tutulmuştur.

Eski Türklerde mirasın intikal etmesi için baba ve annenin ölümü lazım değildir. Dede Korkut Hikâyeleri'nden Dirse Han Oğlu Boğaç Han Destanı'nda anlatılan kahramanlıktan sonra yaşananlar bu durumu göstermektedir. Dirse Han'ın oğlancığı boğayı yendikten sonra Dede Korkut Dirse Han'ın oğlu Boğaç'a verdiklerini anlatmaktadır. Dirse Han'ın oğluna boynu uzun büyük binek cins at, ağıllarından etlik on bin koyun, develerinden yük taşıyıcısı olan kızıl deve, altın başlı otağ, omuzu kuşlu cübbe vermesi istenmiştir.²²⁴ Buradan da anlaşılacağı üzere baba malından pay almak için babanın ölmesi gerekmemektedir. Bir kahramanlık yapıldığında da babanın mirasından pay verilebildiği görülmektedir.

İslamiyet'ten önce Türklerde devletin devamlılığını sağlamak için ceza işlerine önem verilmiştir. Suç işleyen kişilerin cezalandırılması devletin hak ve görevlerindedir. Suçluların devlet tarafından cezalandırılması benimsenmiştir. Bu yönüyle Türklerde hukuk üstünlüğü dikkat çekmektedir. Devlete karşı işlenen suçlar cezalandırıldığı gibi aileye karşı işlenen suçlar da cezalandırılmıştır. Türklerde devletin temeli olarak görülen ailenin bütünlüğünün korunmasına önem verilmiştir. Eski Türk aile hayatında kadının sosyal statüsünün korunmasına özen gösterilmiştir. Bundan dolayı kadınlara yönelik suçlar ise ağır şekilde cezalandırılmıştır. Evli kadına tecavüz etmenin cezası ölümdür. Eğer tecavüz edilen kız ise, tecavüz eden kişi derhal onunla evlenmek zorundadır.²²⁵ Türklerde zina çok büyük bir suç olarak görülmüştür. Bu suçu işleyenler çok şiddetli cezalara çarptırılmıştır.²²⁶ Zina suçu işleyenler ölümle cezalandırılmıştır.

SONUÇ

İslamiyet'ten önce Türklerde aile konusunda çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Biz bu çalışmamızda eski Türk toplumunda aile yapısının oluşumu, aile ile ilgili Türkçe kavramlar, evlilik kurumunun oluşması ve aile hukuku üzerinde değerlendirmelerde bulunduk. Eski Türk aile yapısı her ne kadar erkek egemen gibi görünsün de aslında annenin de ailede etkin bir görevinin olduğu dikkat çekmektedir. Kocasının ölümünden sonra bile kadına saygı duyulması bu durumu açıkça göstermektedir.

Eski Türk toplum yapısında aile önemli bir yere sahiptir. Türk devletleri varlıklarını güçlü ordular ve aile yapısı sayesinde sürdürebilmişlerdir. Akrabalık esasına dayalı olan aile yapılanması urug, boy, bodun ve il biçiminde bir siyasi ve sosyal organizasyona dayalıdır. Aile yapılanması ekonomik gücün ortaya çıkmasında da etkilidir. Bu açıdan aile toplumun ve devletin teminatıdır.

Eski Türklerde evlilikler daha çok boy dışından olmuştur. Bu durum Türklerde akraba evliliği geleneğinin olmadığını göstermektedir. Bununla birlikte Türkler kadına önem vermişlerdir. Kadın, evin sahibi, evin dayanağı, kocasının yardımcısıdır. Türklerde kadınlar devlet içinde de büyük söz sahibi olmuşlardır.

Türklerde yaygın olarak çekirdek aile yapısı görülmektedir. Dar aile yapısı ise Türk kültür ve medeniyetine özgü değildir. Bu aile yapısı daha çok Avrupa kültürüne özgüdür. Geniş aile yapısı ise konargöçer yaşam biçiminin ortaya koyduğu ekonomik faktörlerin doğal bir sonucudur. Türkler bozkır coğrafyasında akrabalık ilişkileri çerçevesinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir.

İslamiyet'ten önceki Türklerde görülen evlilik geleneklerinden bazıları günümüzde Anadolu coğrafyasında varlığını sürdürmektedir. Bu gelenekler zamanla değişmekle beraber özünü kaybetmeden sürdürülenler de bulunmaktadır. Örneğin saç geleneği Anadolu coğrafyasında hâlâ uygulanan gelenekler arasındadır. Bereket ve uğur getirdiğine inanılan ocak ve ateş günümüzde önemlidir. Evlerin bacasız, ocakların dumansız olmamasına

²²² Kafesoğlu, *age*, s. 234.

²²³ Mualla Uydu, *Türk-İslâm Bütünleşmesi*, Hamle Basın-Yayıncılık, İstanbul 1995, s. 172.

²²⁴ Ergin, *Dede Korkut...*, s.26.

²²⁵ Lev Nikoloyevič Gumilev, *Eski Türkler*, çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2003, s. 101.

²²⁶ Güler, *agm*, s. 49.

ESKİ TÜRKLERDE AİLE VE EVLİLİK ANLAYIŞI

özen gösterilmiştir. O yüzden evlenme bir ocak tütürmedir. Beddualarda görülen ocağın sönsün biçimindeki yaklaşımlar ise evin barkın yıkılısın anlamındadır.

KAYNAKÇA

AKSOY, İlhan, “Türklerde Aile ve Çocuk Eğitimi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 4, S. 16, Kış 2011, ss. 11-19.

ARSAL, Sadri Maksudi, “Eski Türklerin Hususi Hukuku”, *Türkler*, Edt. Hasan Celal Güzel, Salim Koca, vd., C. III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 88-96.

ARSAL, Sadri Maksudi, *Türk Tarihi ve Hukuk*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1947.

ATAMAN, Sadi Yaver, *Eski Türk Düğünleri ve Evlenme Rit’leri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.

AYDEMİR, Adem, “Türk Dünyasında Bazı Düğün Terimleri ve ‘Al Duvak’ Geleneği Üzerine”, *Turkish Studies*, 8/9, 2013, ss. 619-655.

BERBER, Oktay, “Türk Kültüründe Eğlence ve Birlik Unsuru Olarak Düğünler”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 10, 2009, ss. 1-11.

CAFEROĞLU, Ahmet, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1968.

ÇOBANOĞLU, Özkul “Kağanlık ve Kamlık Kurumları Arasındaki Çekişmenin Türk Mitolojisine Yansımaları Problematiklerinde Yöntem Sorunları”, *Bilig*, S. 27, 2003, ss. 19-49.

DOĞAN, İsmail, *Sosyoloji Kavramlar ve Sorunlar*, Sistem Yayınları, İstanbul 2000.

DONUK, Abdülkadir, “Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türklerde Aile”, *Tarih Dergisi*, S. 33, 1982, ss. 147-168-9

DONUK, Abdülkadir, “Eski Türk Ailesi ve Vasıfları”, *Türk Yurdu*, C. IX, S. 16, 1988, ss. 5-9.

DURMUŞ, İlhami, *Türk Kültürüne Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara 2016.

EBERHARD, Wolfram, *Çin Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1947.

EBERHARD, Wolfram, *Çin’in Şimal Komşuları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1996.

ERGİN, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2018.

ERGİN, Muharrem, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1983.

ERKUL, Ali, “Eski Türklerde Evlenme Gelenekleri”, *Türkler*, edt. Hasan Celal Güzel, Salim Koca, vd., C. III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 58-66.

GÖKALP, Ziya, *Türk Medeniyeti Tarihi*, haz: Kazım Yaşar Koprıman-İsmail Aka, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1976.

GÖKALP, Ziya, *Türk Töresi*, İnkılâp Yayıncılık, İstanbul 1977.

GÖMEÇ, Saadettin Yağmur, “Türklerde Aile”, *Düşünce ve Tarih Dergisi*, Yıl 4, S. 49, 2018a, ss. 4-15.

GÖMEÇ, Saadettin Yağmur, *Türk Kültürünün Ana Hatları*, Berikan Yayınevi, Ankara 2018b.

GUMİLEV, Lev Nikoloyeviç, *Eski Türkler*, çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2003.

GÜLENSOY, Tuncer, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, C. I, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007.

GÜLENSOY, Tuncer, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, C. II, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007.

GÜLER, Ali, “İlk Yazılı Türkçe Metinlerde Aile ve Unsurları”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C. I, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayını, Ankara 1992, ss. 39-53.

İNAN, Abdülkadir, *Tarihte ve Bugün Şamanizm, Materyaller ve Araştırmalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

- İNAN, Abdülkadir, “Göçebe Türk Boylarında Evlatlık Müesseseleriyle İlgili Gelenekler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. VI, S. 3, Mart 1948, ss. 127-137.
- İZGİ, Özkan, *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1993.
- KARADOĞAN, Umut, “‘Çocuk ve Çocukluk’ Kavramının Tarihsel Süreçte Değerlendirilmesi”, *Çocuk ve Medeniyet Dergisi*, 1, 2019, ss. 195-226.
- KAŞGARLI MAHMUD, *Divanü Lûgat-it Türk Tercümesi*, I-IV, çev. Besim Atalay, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1992.
- KOCA, Salim, “Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat”, *Türkler*, Edt. Hasan Celal Güzel, Salim Koca, vd., C. III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 15-37.
- KÖKSAL, Hasan, “Türk Düğünlerinde ‘Saçı’ Geleneği, Buna Bağlı Ritler-Pratikler”, *Bilig*, S. 1, 1996, ss. 75-81.
- KÖYMEN, Mehmet Altay, “Alp Arslan Zamanı Türk Toplum Hayatı”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisinin Dördüncü Sayısından Ayrı Basım*, Güven Matbaası, Ankara 1973.
- KURTOĞLU, Yasemin, *Eski Orta Asya Türk Devletleri’nde Aile*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2021.
- LİN GAN, “Göktürklerde Gelenekler ve Dinî İnançlar”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, çev: Eyüp Sarıtaş, İzmir 1999, ss. 219-223.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2001.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Kömen Yayın Dağıtım, Ankara 1979.
- RASONYI, Laszlo, *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1971.
- SARITAŞ, Eyüp, “Çin Kaynaklarına Göre Hunlarda Evlilik İle İlgili Gelenekler”, *Doğu Araştırmaları*, S. 5, 2010, ss. 33-42.
- SCHMIEDE, H.Achmed, *Kitab-ı Dedem Korkut Destanlarının Dresden Nüshası*, Ankara 2000.
- SELÇUK, Hava, *Selenge’den Tuna’ya Türk Kültür Tarihine Dair Notlar*, Çizgi Kitabevi, Konya 2020.
- SEVİNÇ, Necdet, *Eski Türkler’de Kadın ve Aile*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1987.
- TAŞAĞIL, Ahmet, *Bozkırın Kağanlıkları Hunlar, Tabgaçlar, Göktürkler, Uygurlar*, Kronik Kitap, İstanbul 2021a.
- TAŞAĞIL, Ahmet, *İlk Türkler Bozkırdan Dünyaya Yayılanlar*, Kronik Kitap, İstanbul 2021b.
- TEKİN, Talat, *Orhon Yazıtları Kül Tigin, Bilge Kağan Tunyukuk*, BilgeSu Yayıncılık, İstanbul 2018.
- TUNA, Sibel Turhan, “Türk Dünyasındaki Düğünlerde Koltuklama ve Kırmızı Kuşak Bağlama Geleneği”, *Bilig*, S. 38, 2006, ss. 149-158.
- TURAN, Ahmet, “Törelerimizde Kalın (Başlık) Âdeti”, *Millî Folklor*, S. 12, 1991, ss. 39-42.
- TÜRKDOĞAN, Orhan, “Türk Ailesinin Genel Yapısı”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C. I, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayını, Ankara 1992, ss. 29-66.
- UYDU, Mualla, *Türk-İslâm Bütünleşmesi*, Hamle Basın-Yayıncılık, İstanbul 1995.
- ÜNALAN, Sıddık-ÖZTÜRK Hakan, “İslamiyet’ten Önce Türklerde Eğitim ve Öğretim”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13: 2, 2008, ss. 89-109.
- YUVALI, Abdülkadir-DEMİRCİ, Hikmet, *Türk Dünyası’nın Ortak Kültür Tarihinde Aile ve Kadın*, Selenge Yayınları, İstanbul 2021.

